

บทที่ 2

เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัจจัยที่เกื้อหนุนต่อการก่อตัวของกระบวนการประชาสังคมและศึกษากระบวนการประชาสังคมในชุมชนศิรีวง ดังนั้น นอกจากผู้วิจัยจะต้องศึกษาแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการประชาสังคมเพื่อเป็นกรอบองค์ความรู้ในการวิจัยแล้ว ผู้วิจัยยังได้ศึกษารวบรวมแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยที่เกื้อหนุนต่อการก่อตัวของกระบวนการประชาสังคม ดังนี้

1. แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการประชาสังคม

1.1 แนวคิดประชาสังคม

1.2 แนวคิดชุมชนเข้มแข็ง

1.3 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

2. แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยที่เกื้อหนุนต่อการก่อตัวของกระบวนการประชาสังคม

2.1 แนวคิด ทฤษฎีโครงสร้างทางสังคม

2.2 แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง

2.3 หลักคำสอนของพุทธศาสนา

2.4 แนวคิด ทฤษฎีภาวะผู้นำ

3. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยที่เกื้อหนุนต่อการก่อตัวของกระบวนการประชาสังคมและกระบวนการประชาสังคม

1. แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการประชาสังคม

1.1 แนวคิดประชาสังคม

กฤษฎา บุญชัย (2541 : 32-43) กล่าวถึงพัฒนาการของแนวคิดประชาสังคมว่า ถูกนำมาใช้ในสังคมไทยเป็นครั้งแรกเมื่อ ปี พ.ศ. 2524 โดย สุรพงษ์ ชัยนาม ซึ่งนำความคิดของ อันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) มานำเสนอว่า ประชาสังคม (Civil Society) เป็นพื้นที่ที่มีพลังสำคัญในการเปลี่ยนแปลงสังคม ต้องทำให้ประชาสังคมเข้มแข็ง เพื่อที่จะทำการล้อมรัฐหรือควบคุมรัฐ หรือส่งเสริมให้ประชาสังคมมีบทบาทในการกำหนดนโยบาย กติการ่วมกันของสังคม ยุทธศาสตร์ของกระบวนการประชาชนควรเข้าไปต่อสู่อำนาจเพื่อยึด

ครองพื้นที่ดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นการต่อสู้ทางวัฒนธรรมเชิงสัญลักษณ์หรือในทางการเมือง มากกว่าจะเป็นการมุ่งเป้าไปที่การยึดพื้นที่ทางการเมืองของรัฐ

แต่ในขณะนั้นสังคมไทยยังไม่ได้สนใจแนวคิดประชาสังคมมากนัก ยังไม่มีการวิเคราะห์ความเป็นประชาสังคมหรือปริณิณทลสาธาณะอย่างชัดเจน สาเหตุสำคัญเพราะสังคมไทยมีความแตกต่างจากสังคมตะวันตกเป็นอย่างมาก เนื่องจากรัฐไทยทำการควบคุมพื้นที่ทางสังคมค่อนข้างเบ็ดเสร็จมาช้านาน นับตั้งแต่การปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 การเปลี่ยนแปลงการปกครองที่นำโดยขุนนางราชการจนถึงเผด็จการทหารในยุคสงครามเย็น และการเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในปี พ.ศ. 2504 พื้นที่ประชาสังคมยังไม่ได้เกิดขึ้นในขณะเดียวกันประชาชนก็มีฐานะเป็นราษฎร ภายใต้ระบบอุปถัมภ์และโครงสร้างสังคมแนวดิ่ง จนเมื่อเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจที่มุ่งเน้นการส่งออก นำมาสู่การเติบโตของชนชั้นกลางและกลุ่มทุน เกิดกระแสการเรียกร้องต้องการมีส่วนร่วมทางการเมืองขึ้น ผนวกกับพันธมิตรจากประชาชนฐานล่างที่ประสบปัญหาจากนโยบายการพัฒนาและนโยบายความมั่นคง ทำให้ประชาชนทนไม่ได้กับสังคมการเมืองที่ปิดแคบ และพยายามแสวงหาพื้นที่ทางการเมืองของประชาชนเอง จนนำมาสู่การเรียกร้องประชาธิปไตยในช่วง 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ถือเป็นการเกิดขึ้นของการเมืองสาธารณะหรือประชาสังคม จุดเริ่มต้นดังกล่าวได้ก่อให้เกิดกลุ่มองค์กรที่ทำกิจกรรมสาธารณะมากมาย ทั้งในด้านการเมือง สังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม แต่กระนั้นแม้พื้นที่ทางสังคมจะเปิด แต่รัฐก็ยังคงมีบทบาทหลักในการควบคุมทั้งสังคมการเมืองและประชาสังคม โดยอาศัยกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐผ่านสถาบันในประชาสังคม เช่น ครอบครัว โรงเรียน ชุมชน วัด และสื่อมวลชน เป็นต้น ขณะเดียวกันขบวนการภาคประชาสังคม อันประกอบด้วย องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการและชาวบ้านในชนบท ได้เสนอวาทกรรมการพัฒนาจากการพึ่งรัฐเปลี่ยนเป้าหมายมาพึ่งตนเอง ในแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนหรือชุมชนเข้มแข็ง ได้มีการเรียกร้องการกระจายอำนาจ การยอมรับสิทธิชุมชน การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา นำไปสู่การเติบโตของขบวนการประชานรูปแบบใหม่ (New Social Movement) ในการต่อสู้เพื่อป้องกันสิทธิชุมชน

จึงเห็นได้ว่าด้วยแรงบีบจากรัฐและระบบนิคมทุน เป็นปฏิกิริยาโดยตรงที่ทำให้ภาคประชาสังคมเติบโตขึ้น ส่วนพื้นที่ทางสังคมของชนชั้นกลางหรือคนเมือง ได้ขยายตัวขึ้นจากการต่อสู้ประชาธิปไตย ในช่วงพฤษภาคม พ.ศ. 2535 ทำให้มีนักวิชาการได้หันมาสนใจศึกษาขบวนการทางการเมืองของชนชั้นกลางหรือใส่ใจต่อการเมืองสาธารณะมากขึ้น นักคิดที่ให้ความสำคัญแก่ประชาสังคมในช่วงนี้ก็คือ ธีรยุทธ บุญมี (2536 : 188-198) ได้เสนอเรื่อง สังคมเข้มแข็ง (Civil Society) ว่าเป็นการให้ความสำคัญกับพลังที่สามหรือพลังสังคม จะทำให้สังคม

โดยรวมมีความเข้มแข็ง นักธุรกิจ นักวิชาชีพ นักศึกษา ปัญญาชนและชาวบ้าน สามารถร่วมแรงร่วมใจกันผลักดันสังคม ปัญหาต่างๆที่เป็นพื้นฐานก็จะสามารถเปลี่ยนแปลงได้โดยเน้นลักษณะประชาสังคมที่มีความกระจัดกระจายพลังที่มาจากทุกส่วน ทุกวิชาชีพ ทุกระดับรายได้และทุกภูมิภาคของประเทศ เพราะระบบอำนาจนิยมนั้นจะกระทบกระเทือนผลประโยชน์ของวิชาชีพหรือผลประโยชน์ของประเทศทั้งหมด มีลักษณะชอบธรรมและเป็นการผลักดันในเชิงสถาบันมากกว่า จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืน มีความรู้สึกว่ามีชีวิตในสังคมเป็นสิ่งที่ทุกคนต้องทำการรับผิดชอบร่วมกันเพื่อการแก้ไขปัญหา และทุกคนก็มีสิทธิเรียกร้องเพื่อให้ส่วนรวมดีขึ้น การเกิดขึ้นของจิตสำนึกสังคมนี เป็นขั้นตอนของการก่อตัวสังคมเข้มแข็ง สามารถแยกแยะออกเป็น 4 ขั้นตอน ดังนี้

1. การเกิดจิตสำนึกสังคม
2. การเกิดขององค์กร เศรษฐกิจ สังคมต่างๆ ที่มีจิตสำนึกในการดูแลผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน
3. การเกิดอุดมการณ์ร่วมกันของสังคม เมื่อมีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อสังคมสูงมากขึ้น กลุ่มต่างๆจะมีมากขึ้นและเกิดอุดมการณ์ที่ยึดเหนี่ยวผูกพันกับสังคมให้เป็นสังคมที่เข้มแข็งและมีคุณธรรม เป็นเสมือนทิศทางที่พึงปรารถนาที่บ้านเมืองควรก้าวเดินต่อไป
4. การตกผลึกเป็นสถาบันของอุดมการณ์สังคมและอุดมการณ์กลุ่มต่างๆ ซึ่งมีวุฒิภาวะ มีบทบาทหน้าที่เป็นที่ยอมรับในบ้านเมืองอย่างกว้างขวาง

แต่กระนั้นก็ยังไม่ใช่ที่ถกเถียงกันในวงวิชาการ และในทางนโยบายมากนัก จนเมื่อ ประเวศ วะสี (2541 : 12-19) นักคิดสายชุมชนผู้มีชื่อเสียงของสังคมไทยได้เสนอแนวคิดใหม่อันสืบเนื่องมาจากแนวคิดชุมชนเข้มแข็ง กล่าวคือ สภาพสังคมไทยในปัจจุบัน ภาคส่วนหลักของสังคมที่มีความเข้มแข็งและมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันคือ ภาครัฐหรือรัฐาณภาพและภาคธุรกิจเอกชนหรือธนาณภาพ ซึ่งปรากฏการณ์เหล่านี้ทำให้สังคมขาดดุลยภาพและเกิดความล้าหลังในการพัฒนาในภาคประชาชนหรือสังคมนานภาพ มุ่งเน้นว่าจะทำอย่างไรให้ภาคประชาชนมีความเข้มแข็งและเกิดดุลยภาพทางสังคมหรือสังคมสมานภาพ ซึ่งลักษณะความเป็นชุมชนนั้นจึงหมายถึง การที่ประชาชนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีอุดมคติร่วมกันในบางเรื่อง พยายามทำอะไรร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำซึ่งรวมถึงการติดต่อสื่อสารกัน และยังคงมีจิตวิญญาณกับการเกิดขึ้นของผู้นำตามธรรมชาติ และระบบการจัดการในระดับกลุ่มต้องมีรากฐานมาจาก ชุมชนที่มีความหลากหลายและเข้มแข็ง

ภายหลังแนวคิดดังกล่าวได้ถูกผลักดันเข้าสู่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 โดยได้ผนวกเข้ากับแนวคิดของ ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2542 : 65-66) ผู้อธิบายเรื่องประชาธิรัฐ (Civil State) ว่าเป็นหน่วยใหม่ของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน เน้นการบรรลุถึงศักยภาพของมนุษย์โดยเปิดทางเลือกอย่างอิสระเสรี มีเป้าหมายในการสร้างพลังให้แก่ พลเมืองและชุมชนในลักษณะที่เป็นภาคีกับอำนาจรัฐ มีที่อยู่ภายใต้อำนาจรัฐแต่เพียงฝ่ายเดียวหากสามารถโต้ตอบ มีความสัมพันธ์ต่ออำนาจรัฐได้อย่างมีศักดิ์ศรี คงความเป็นอิสระไว้ได้โดยไม่ถูกรอบงำ และรัฐก็เป็นฝ่ายสร้างสภาพการณ์ สถานการณ์และบรรยากาศที่เอื้ออำนวยต่อการเสริมสร้างพลังให้แก่พลเมืองและชุมชน โดยมีโครงสร้างและกระบวนการพัฒนาของประชาชน เพื่อประชาชนและโดยประชาชน ดังนี้

1. การเน้นพื้นที่ประชาสังคมเป็นหลักคือ ทุกๆส่วนของสังคม ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนและภาคประชาชน โดยทุกฝ่ายเข้ามาเป็นหุ้นส่วนกัน
2. การคำนึงถึงการพัฒนาที่เน้นคนเป็นศูนย์กลาง
3. การคำนึงถึงการจัดการพัฒนาแบบองค์รวม
4. การคำนึงถึงความต้องการของภาคประชาชนที่เกี่ยวข้องกับสภาพของชุมชน
5. การคำนึงถึงการตื่นตัวของประชาชนที่มีในระดับจังหวัด และกลุ่มจังหวัด
6. การเพิ่มการมีส่วนร่วมให้กับประชาคม และคนที่ยังขาดการมีส่วนร่วม
7. การเน้นบทบาทของกลุ่มพลังที่แยกตัวออกจากสถาบันทางการเมืองที่เป็นทางการ ทั้งในระดับชาติและระดับจังหวัด
8. การสร้างความเชื่อมโยงระหว่างรัฐและประชาชนก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน
9. การสร้างสมรรถนะของประชาชน เพื่อรองรับเป้าหมายของการกระจายอำนาจ

ในขณะเดียวกันก็มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายประชาสังคมที่มีหลากหลายและแตกต่างกันไป ดังนี้

ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม (2540 : 162) ให้ความหมายประชาสังคมว่า หมายถึงสังคมทั่วไปที่ประชาชนมีบทบาทสำคัญในการจัดการเรื่องต่างๆที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของประชาชน โดยอาศัยองค์กร กลไก กระบวนการและกิจกรรมอันหลากหลายที่ประชาชนจัดขึ้น หรือหมายถึงส่วนของสังคมที่ไม่ใช่ภาครัฐซึ่งดำเนินงานโดยอาศัยอำนาจตามกฎหมายและไม่ใช่ภาครัฐกิจซึ่งดำเนินงานโดยมุ่งหวังกำไร

ชูชัย ศุภวงศ์ (2540 : 165) ให้ความหมายประชาสังคมว่า หมายถึงการที่ผู้คนในสังคมเห็นวิกฤตการณ์หรือสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมที่สลับซับซ้อนยากต่อการแก้ไข มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน ซึ่งนำไปสู่การก่อเกิดจิตสำนึกร่วมกัน มารวมตัวกันเป็นกลุ่มองค์กร ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชนหรือภาคสังคมในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาหรือกระทำการบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์ ด้วยความรัก ความสมานฉันท์ ความเอื้ออาทรต่อกัน ภายใต้ระบบการจัดการ มีการเชื่อมโยงเครือข่าย

อลงกต วรกี (2542 : 60-62) ให้ความหมายประชาสังคมว่า หมายถึงการที่ประชาชนในสังคมมีจิตสำนึกร่วมกัน มีการร่วมมือกันผ่านองค์กรที่หลากหลาย และมีการเชื่อมโยงเครือข่ายย่อยๆของพลเมือง เพื่อทำการแลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดเพื่อสร้างเอกลักษณ์ ความผูกพันและความเชื่อร่วมกัน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการมีอิทธิพลในการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐหรือเพื่อให้รัฐมีความสำนึกรับผิดชอบต่อสาธารณะ ประชาสังคมนั้นจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อประชาชนในสังคมมีการรวมตัวกันโดยไม่มีรัฐเข้ามาเกี่ยวข้องในการกระตุ้นหรือกำหนดแบบแผนการรวมตัว ซึ่งรัฐอาจมีการสนับสนุนได้เพียงการให้อิสระแก่ประชาชนในชุมชนหรือสังคม ให้มีการรวมกลุ่มทำกิจกรรมกันโดยมีความคิด ความเชื่อ อุดมการณ์และจิตสำนึกร่วมกันในการที่จะได้รับผลประโยชน์จากรัฐหรือเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐแต่ไม่ใช่การยึดกุมอำนาจรัฐ โดยรูปแบบการรวมกลุ่มของประชาสังคมนั้นมี 5 รูปแบบ ดังนี้

1. การรวมตัวในลักษณะองค์กรอาสาสมัคร ด้านการพัฒนา เศรษฐกิจ สังคม และวิชาชีพ
2. การรวมตัวในลักษณะสื่อมวลชน
3. การรวมตัวในลักษณะองค์กรวิชาการที่เป็นอิสระในรูปแบบสถาบันวิจัยและมหาวิทยาลัย
4. การรวมตัวในลักษณะการแสดงออก ซึ่งแสดงถึงวัฒนธรรมหรือสัญลักษณ์ที่เป็นเอกลักษณ์
5. การรวมตัวในลักษณะมูลนิธิเอกชน

การรวมกลุ่มประชาสังคมดังกล่าวมีมูลเหตุมาจากความต้องการตรวจสอบการทำงานของรัฐบาล รวมถึงการเรียกร้องผลประโยชน์ของประชาชน โดยอาศัยการรวมตัวในรูปขององค์กร นอกเหนือจากการเรียกร้องความต้องการจากรัฐ โดยผ่านนักการเมืองท้องถิ่นหรือผู้แทน

นักการเมืองในท้องถิ่นนั้น ดังนั้น การรวมกลุ่มประชาสังคมจึงต้องมีอิสระ ต้องได้รับการยอมรับตามกฎหมายเพื่อวิพากษ์วิจารณ์และรัฐบาล โดยปลอดการควบคุมของรัฐตามกฎหมาย

เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2541 : 124-146) ให้ความหมายประชาสังคมว่า หมายถึง เครือข่าย กลุ่ม ชมรม สมาคม มูลนิธิ สถาบันและชุมชน โดยครอบคลุมทุกชนชั้นของสังคมที่มีกิจกรรมหรือมีการเคลื่อนไหวอยู่ระหว่างรัฐกับปัจเจกชน และเน้นย้ำถึงลักษณะสำคัญของประชาสังคม ดังนี้

1. ไม่ชอบและไม่ยอมให้รัฐครอบงำหรือบงการ แม้ว่าจะให้ความร่วมมือและยอมรับความช่วยเหลือจากรัฐ แต่ก็สามารถขึ้นนำกำกับและคัดค้านรัฐได้พอสมควร
2. ไม่ชอบลัทธิปัจเจกชนนิยมสุดขั้วซึ่งส่งเสริมให้คนเห็นแก่ตัว ต่างคนต่างอยู่ แกร่งแย่งแข่งขันกันจนไม่เห็นแก่ประโยชน์ของส่วนรวม โดยไม่ปฏิเสธการแสวงหาและปกป้องผลประโยชน์เฉพาะกลุ่ม

ประชาสังคมต้องประกอบด้วย 3 ส่วนคือ รัฐ ประชาสังคมและปัจเจกชน ซึ่งต้องเป็นอิสระต่อกันแต่ก็ต้องโยงใยเกี่ยวข้องกัน ต้องขัดแย้งและคัดค้านกันได้ แต่ก็ต้องปรองดองและสมัคสมานสามัคคีกันไปด้วย ประชาสังคมที่สร้างขึ้นนั้นต้องเป็นประชาสังคมที่มุ่งเคลื่อนไหวเพื่อลดอำนาจหน้าที่และบทบาทของรัฐที่มีต่อสังคมลงไปด้วย มิใช่เป็นประชาสังคมที่คอยแต่จะแก่งแย่งแข่งขันกันเอาสิทธิประโยชน์จากรัฐแต่ฝ่ายเดียว โดยให้ความสำคัญกับกลุ่มหรือองค์กรที่มีลักษณะ ดังนี้

1. คนแปลกหน้า หมายถึงคนที่ไม่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน เป็นเครือข่ายหรือคู่หน้ากัน แต่มีลักษณะเป็นความผูกพันกันของผู้คนที่หลากหลาย
2. การรวมตัวกันอย่างสมัครใจ สามารถเข้าออกจากสมาชิกภาพของกลุ่มหรือองค์กรนั้นโดยเสรี
3. การทำงานในองค์กรหรือกลุ่มนั้นต้องเป็นไปอย่างเท่าเทียมกัน
ในส่วนของยุทธศาสตร์การสร้างประชาสังคม มีวิธีการที่สำคัญ ดังนี้
  1. ปลุกฝังประชาสังคมให้เป็นอุดมการณ์ใหม่
  2. สร้างการศึกษาและฝึกฝนอบรมเพื่อสร้างประชาชนให้เป็นพลเมือง
  3. ปฏิรูปหรือพัฒนาเศรษฐกิจให้เจริญเติบโตแบบกระจายตัวมากขึ้น
  4. แก้ไขปัญหากฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับของรัฐให้ชุมชน และกลุ่มประชาสังคมมีส่วนร่วมในกิจการบ้านเมือง

กฤษฎา บุญชัย (2541 : 24-27) ทำการสรุปความหมายของประชาสังคมตามทัศนคติและอุดมการณ์ที่แตกต่างกัน ดังนี้

1. พื้นที่การเมืองสาธารณะของประชาชน ซึ่งถือกำเนิดมาจากการก่อตัวของวัฒนธรรมชนชั้นกลางและขยายครอบคลุมปริมาตรไปสู่ชนชั้นกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆที่หลากหลายและมีความสนใจจะเข้าร่วมพื้นที่การเมืองสาธารณะนี้
2. กระบวนการของประชาชน ในการสร้างพื้นที่การเมืองสาธารณะของตนเอง โดยไม่ตกอยู่ภายใต้พื้นที่การเมืองของรัฐ เป็นอิสระจากรัฐและทุน
3. เวทีหรือสนามแห่งการต่อสู้ทางอุดมการณ์ฝ่ายต่างๆ ซึ่งเป็นเวทีที่มีความหลากหลายและซับซ้อนทั้งขัดแย้งและร่วมมือขึ้นอยู่กับยุทธศาสตร์การต่อสู้ของฝ่ายต่างๆ อาจใช้ความรุนแรงหรือสันติวิธีขึ้นอยู่กับคุณภาพของประชาสังคมนั้น
4. กลุ่มปฏิบัติการในภาคประชาสังคม เป็นกลุ่มที่เกิดจากการร่วมมือกันของชนชั้นต่างๆ เพื่อต่อสู้กับกลุ่มอื่น มีความต้องการที่จะเปลี่ยนแปลงสังคม จะพยายามครอบครองความเป็นเจ้าอุดมการณ์

ในส่วนของการจัดแบ่งประเภทของประชาสังคม สามารถจำแนกได้ ดังนี้

1. ประชาสังคมแบบรัฐนิยม เป็นการกระจายอำนาจ เปิดช่องให้ประชาชนมีส่วนร่วมในระดับหนึ่ง มีเป้าหมายคือ การเพิ่มศักยภาพของรัฐในการจัดการ และรักษาสถานภาพรัฐไว้ให้ได้
2. ประชาสังคมแบบทุนนิยม เป็นการลดบทบาทของรัฐในทางเศรษฐกิจและสังคมลง เปิดโอกาสให้กลไกตลาดและทุนทำงานอย่างเต็มที่ เน้นการแข่งขัน เพิ่มประสิทธิภาพ ต้องการให้กลไกตลาดปลดการควบคุมและให้พลังของตลาดสามารถควบคุมรัฐได้
3. ประชาสังคมแบบเสรีนิยมหรือแบบกลุ่มอาสาสมัคร เน้นความเป็นพลเมืองที่มีจิตสำนึกทางการเมืองในสังคมประชาธิปไตยมากกว่าการเป็นพลเมืองที่ดีของรัฐ ให้ความสำคัญกับชนชั้นกลางกิจกรรมอาสาสมัคร กลุ่ม สมาคมอิสระที่หลากหลายในวัฒนธรรมแบบเมือง เน้นให้รัฐลดบทบาทต่อกิจกรรมสาธารณะลง มองรัฐในฐานะเป็นกลาง คอยตอบสนองความต้องการของประชาชน
4. ประชาสังคมแบบชุมชนนิยม เป็นผลจากการพัฒนาแนวคิดชุมชนเข้มแข็ง และขยายความเป็นชุมชนออกไปในวงกว้าง ประชาสังคมในทัศนะแบบชุมชนนิยมคือ สังคมที่เต็มไปด้วยชุมชนในรูปแบบต่างๆที่หลากหลายเน้นความร่วมมือ เอื้ออาทรตามแนวคิดชุมชนนิยม อันจะเป็นพลังที่เข้มแข็งของภาคประชาชนซึ่งประชาสังคมแบบชุมชนนิยมมิได้ปฏิเสธรัฐ แต่พุ่งเป้าไปที่การก่อตัวของชุมชนโดยตรง และมองว่ารัฐยังสามารถเอื้อประโยชน์ให้แก่ประชาชนได้

5. ประชาสังคมแบบขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่เป็นเรื่องของการเคลื่อนไหวในพื้นที่การเมืองสาธารณะด้วยขบวนการประชาชน เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง กฎกติกา อุดมการณ์ของสังคม

จากคำจำกัดความและการให้ความหมายประชาสังคม (Civil Society) ข้างต้น พอจะสรุปลักษณะร่วมบางประการของประชาสังคม ตามการอธิบายของ อนุชาติ พวงสำลี และ วิจารณ์ วิสารทกุล (2540 : 11-18) ดังนี้

1. มีความหลากหลาย ซึ่งนับเป็นคุณลักษณะที่สำคัญในเชิงองค์ประกอบของสังคมกล่าวคือ สังคมใดๆที่ขาดความหลากหลาย มีเพียงมิติเดียว รูปแบบเดียวก็เป็นสังคมที่ขาดการเรียนรู้ ขาดจินตนาการที่จะเอื้อให้เกิดการพัฒนาการกับคนรุ่นต่อไป สามารถจำแนกได้ ดังนี้

1.1 ความหลากหลายเชิงรูปแบบ

1.1.1 รูปแบบพื้นที่ เป็นลักษณะการรวมตัวที่ยึดพื้นที่หรืออาณาเขต เป็นขอบเขตของการรวมตัวกัน ซึ่งอาจเป็นพื้นที่การปกครอง เช่น กลุ่ม จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน ชุมชน ป๊อ กุ่ม เขต แขวง ย่าน ละแวกบ้าน ถนน โรงเรียน หรืออาจเป็นขอบเขตเชิงภูมิโนเวศ เช่น ลุ่มน้ำ สายน้ำ ลำคลอง และเขตเศรษฐกิจ เช่น เขตนิคมอุตสาหกรรม เขตพื้นที่ชายฝั่ง เป็นต้น

1.1.2 ระดับการรวมตัวกันของคนในสังคมนั้น อาจแตกต่างกันไป ตามระดับความพร้อมหรือลักษณะของกิจกรรมที่สนใจร่วมกัน ตั้งแต่การเป็นกลุ่ม ชมรม องค์กร สมาคม สถาบัน มูลนิธิ สภา สมาพันธ์ สหกรณ์ คณะกรรมการ เป็นต้น

1.1.3 กลุ่มคนที่มารวมตัวกันมีความหลากหลาย นับตั้งแต่ วัย อายุ เพศ เชื้อชาติ ศาสนา ความเชื่อ การศึกษา ฐานะ อาชีพ รวมทั้งถึงคนพิการและผู้ด้อยโอกาส

1.2 ความหลากหลายเชิงเนื้อหา

1.2.1 ความหลากหลายของกิจกรรม ที่แยกแยะออกตามลักษณะของรูปแบบและความถนัดของกลุ่มองค์กรนั้นๆ หรือผสมผสานกิจกรรมหลายๆด้านเข้าด้วยกันตามความเหมาะสมและความถนัดของตน

1.2.2 ความหลากหลายในประเด็นความสนใจ หรือประเด็นปัญหา เชื้อไขการรวมตัวกันเป็นกลุ่มของคนที่สำคัญคือ ความสนใจ และความสนใจนั้นย่อมทำให้เกิดความหลากหลายของการรวมตัว

2. ความเป็นชุมชน ความเป็นชุมชนในความหมายของประชาสังคมนั้น อาจครอบคลุมความหมายที่กว้างถึงอาณาบริเวณหรือบริบทขนาดใหญ่ที่สามารถเชื่อมโยงคิดต่อถึงกันทางใดทางหนึ่ง หรืออาจพิจารณาถึงความเป็นชุมชนภายในกลุ่มองค์กรเล็กๆที่รวมตัวกัน ด้วย

ความรัก ความผูกพัน ความเอื้ออาทร ความสนใจหรือผลประโยชน์ร่วมกัน ดังนั้น ลักษณะความเป็นชุมชนก็ไม่จำเป็นต้องยึดติดกับความเป็นชนบทหรือเป็นชุมชนชนบท ความเป็นชุมชนอาจเป็นเรื่องชุมชนเมือง ชุมชนชนชั้นกลาง ชุมชนของนักธุรกิจ ชุมชนของสถาบันการศึกษาและรวมถึงความเป็นชุมชนของคนภายในองค์กรอีกด้วย

3. มีจิตสำนึกสาธารณะหรือจิตสำนึกเพื่อส่วนรวม เป็นคุณลักษณะที่สำคัญ และมีความหมายเป็นอย่างยิ่งคือ ทำอย่างไรให้ประชาชนเกิดสำนึกแห่งความเป็นพลเมือง สำนึกถึงพลังของตนเองว่าสามารถรวมแก้ไขเปลี่ยนแปลงสังคมได้ โดยการผลักดันให้เกิดกลุ่มองค์กรขึ้นมาๆ และสนับสนุนให้เกิดความเข้มแข็งเพื่อเป็นพลังทางสังคม

4. มีกิจกรรมและความต่อเนื่อง โดยผลักดันให้เกิดการกระทำหรือกิจกรรมร่วมกัน กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันหรือเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ มีความสำคัญอย่างยิ่งในสังคมที่มีความเป็นพลวัตสูงในปัจจุบัน ซึ่งต้องอาศัยนวัตกรรมใหม่ๆทางสังคม เพื่อเอื้อให้เกิดการเรียนรู้อย่างรวดเร็ว และจิตสำนึกสาธารณะนั้นก็มีความเป็นนามธรรมที่มีสามารถบังคับให้เกิดขึ้นได้ในตัวบุคคลใด หากปราศจากการเรียนรู้ที่มีการปฏิบัติการร่วมกัน ดังนั้น การสร้างเงื่อนไข หรือกิจกรรมร่วมกันที่จะก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันของคนในสังคม ตลอดจนการพัฒนาให้เกิดความต่อเนื่องของกิจกรรมและการเรียนรู้ นั้น ย่อมจะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของประชาสังคมในอีกด้านหนึ่งที่มีความต่อเนื่องและยั่งยืน

5. มีเครือข่ายและการติดต่อสื่อสารกลุ่มประชาสังคมที่จะมีความยั่งยืนย่อมจะมีระบบการจัดการที่ดี มีระบบการสื่อสารแลกเปลี่ยน ตลอดจนการสร้างเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน ประสบการณ์ของการเรียนรู้บนพื้นที่และกิจกรรมที่หลากหลาย เป็นพลังสร้างสรรค์ที่จะนำพาสังคมไปข้างหน้าร่วมกันอย่างสันติ พลังที่สามจะมีความเข้มแข็งได้ ย่อมเกิดจากการยึดโยงความสามารถและพลังย่อยๆในแต่ละส่วนของสังคมเข้ามาเชื่อมต่อประสานกัน เป็นสังคมที่มีเข้มแข็ง

จากลักษณะของประชาสังคมข้างต้นนั้น สามารถแยกแยะเพื่อพิจารณาระดับของกระบวนการประชาสังคมได้เป็น 2 รูปแบบ ดังนี้

1. รูปแบบขบวนการเคลื่อนไหวระดับสังคม เป็นรูปแบบความสัมพันธ์ของคนทั้งสังคม ซึ่งขบวนการเคลื่อนไหวในระดับสังคมนั้น จะเป็นขบวนการที่มีความสำคัญมากในอนาคต เนื่องจากเป็นกลุ่มพลังนอกโครงสร้างทางการเมืองและรัฐที่ปลอดจากการใช้อำนาจอันไม่ชอบธรรม เพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวและเป็นอาณาบริเวณที่มีได้ถูกจำกัดแค่เพียงความเป็นรัฐหรือเอกชน หากแต่เป็นขบวนการทางสังคมที่มีผลประโยชน์ของรัฐเป็นที่ตั้ง

2. รูปแบบระดับกลุ่มองค์กร เป็นลักษณะการรวมกลุ่มองค์กรที่ไม่มีบทบาท

ความเคลื่อนไหวระดับสังคมใหญ่ หากแต่มีลักษณะความเป็นประชาคมหรือชุมชนที่มีจิตสำนึกในการพึ่งตนเองและอาจจะขับผลประโยชน์เฉพาะกลุ่มสู่จิตสำนึกสาธารณะมากขึ้น

ในส่วนขององค์ประกอบประชาสังคมนั้นได้อธิบายไว้ ดังนี้

1. มีวิสัยทัศน์ร่วมกัน ความเป็นกลุ่มองค์กรที่มีสำนึกต่อสาธารณะมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่คนในองค์กรหรือกลุ่มประชาสังคมจะต้องมองเห็นอนาคตข้างหน้าร่วมกัน รู้และเข้าใจร่วมกันถึงทิศทางข้างหน้าที่จะไปด้วยกันหรือทำกิจกรรมร่วมกัน ดังนั้น การสร้างวิสัยทัศน์ร่วมกันของกลุ่มคนในประชาสังคมจึงยังเป็นเงื่อนไขที่จำเป็น หากไม่เช่นนั้นแล้วประชาสังคมจะไม่มีพลัง ไร้ซึ่งทิศทางและเป้าหมายที่จะก้าวไปด้วยกัน

2. มีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง ด้วยองค์ประกอบของประชาสังคมที่มีความหลากหลายซับซ้อนและร่วมกันสร้างการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่องนั้น การมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายย่อมเป็นเงื่อนไขให้เกิดการรับรู้การตัดสินใจ และลงมือปฏิบัติเพื่อผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่จำเป็นร่วมกัน

3. มีความเป็นธรรมชาติ มิได้เป็นการแต่งตั้งหรือจัดตั้งด้วยความเป็นองค์กรของสังคมที่อยู่นอกเหนือจากการควบคุมของอำนาจรัฐ ประชาสังคมจึงต้องเกิดขึ้นบนเงื่อนไขของสำนึกที่จะดำเนินกิจกรรมร่วมกันบนพื้นฐานการเติบโตกันอย่างเป็นธรรมชาติ การจัดตั้งหรือการแต่งตั้งโดยกลไกอำนาจรัฐย่อมทำให้องค์กรและการดำเนินงานขาดความเป็นอิสระและในที่สุดจะขาดความยั่งยืนต่อเนื่อง อีกทั้งการเกิดและเติบโตขึ้นอย่างธรรมชาติย่อมเป็นเครื่องพิสูจน์ถึงระดับแห่งสำนึกของความเป็นพลเมือง ว่าจะสามารถแสดงศักยภาพในการร่วมแก้ปัญหาที่ซับซ้อนของชุมชนหรือท้องถิ่นได้มากน้อยเพียงใด

4. มีความรัก ความเอื้ออาทร สมานฉันท์ การรวมกลุ่มของประชาสังคมบนพื้นฐานที่หลากหลายนั้น จำเป็นต้องสร้างขึ้นบนพื้นฐานแห่งความรัก ความเมตตา ความเอื้ออาทร และความสามัคคี เพราะความรักสมานฉันท์จะเป็นส่วนเชื่อมโยงให้เกิดความร่วมมืออย่างมีพลัง

5. มีองค์ความรู้และความสามารถในการแสวงหาความรู้ ประชาสังคมนั้นจะต้องสามารถสร้างองค์ความรู้ที่สามารถนำไปปรับใช้และเรียนรู้เพิ่มขึ้นอยู่ตลอดเวลา และกลุ่มประชาสังคมจะต้องมีศักยภาพและความสามารถพอที่จะแสวงหาความรู้อีกด้วย

6. มีการเรียนรู้จากการปฏิบัติหรือการทำกิจกรรมร่วมกัน การเรียนรู้ร่วมกันของคนในสังคมจะช่วยสร้างให้เกิดพลัง เกิดปัญญาใหม่ เกิดใจใหม่ซึ่งกระบวนการในการก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันจำเป็นที่จะต้องอาศัยเทคนิควิธีการมากมายหลากหลายและสอดคล้องกับบริบทของแต่ละพื้นที่ แต่ละกลุ่มซึ่งจะต้องคิดร่วมกัน

7. มีการติดต่อสื่อสารกันอย่างต่อเนื่องหรือมีเครือข่ายความร่วมมือ เพื่อการ

แลกเปลี่ยนการเรียนรู้ นั้น จะทำให้ประชาสังคมมีความเจริญเติบโตและขยายตัวออกอย่างมั่นคง ระบบการสื่อสารของประชาสังคมมิใช่การสั่งการในแนวดิ่งแต่เป็นการสื่อสารในแนวราบ ดังนั้น การคิดค้นรูปแบบใหม่ๆ การเชื่อมโยงเครือข่ายความร่วมมือต่างๆ นับเป็นแนวทางสำคัญเพื่อการสื่อสาร นอกจากนี้ความร่วมมือกับสื่อสารมวลชนและการสร้างความเข้มแข็งให้กับสถาบันสื่อ ทั้งในส่วนกลางและท้องถิ่นย่อมจะเป็นวิธีการสื่อสารของประชาสังคมที่สำคัญ

8. มีระบบการจัดการที่ดีมีประสิทธิภาพ การสร้างประชาสังคมจะต้องวางอยู่บนพื้นฐานของการจัดการที่ดี การจัดการที่ดีต้องดีทั้งคนและองค์กร

1.2 แนวคิดชุมชนเข้มแข็ง

ธีระพงษ์ แก้วหาญ (2544 : 27) กล่าวว่า ในทศวรรษที่ผ่านมากระแสการสนับสนุนเรื่องความเป็นชุมชนหรือองค์กรชุมชนได้กลายมาเป็นกระแสใหญ่ในการพัฒนา อย่างไรก็ตามคำว่าชุมชนนั้น กลับเป็นคำที่นิยามได้ยากไม่น้อย เพราะชุมชนกับหมู่บ้านในหลายกรณีก็ไม่ใช่ที่เดียวกัน บางหมู่บ้านไม่เหลือความเป็นชุมชนอยู่เลย เพราะคนในหมู่บ้านไม่มีความสัมพันธ์ต่อกัน ไม่มีการจัดการชุมชนร่วมกัน จึงได้เกิดคำถามว่าในปัจจุบันชุมชนของสังคมไทยยังดำรงอยู่หรือว่าล่มสลายไปแล้ว

สีลาภรณ์ นาคทรพร (2539 : 241) กล่าวว่าชุมชนมีลักษณะเป็นกระบวนการ ที่มีพลวัต วัตถุประสงค์จากกิจกรรม การเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่รวมตัวกันว่ามีลักษณะอย่างไร นั่นคือ ถ้าพิจารณาการรวมตัวกันของคนในหมู่บ้านนั้นไม่เพียงพอที่จะกล่าวได้ว่าเป็นชุมชน แต่ต้องดูถึงวัตถุประสงค์ กิจกรรม การมีส่วนร่วมและการจัดการในกลุ่มด้วย

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (อ้างถึงใน ธีระพงษ์ แก้วหาญ, 2544 : 29) กล่าวว่า ชุมชนหมายถึง อุดมการณ์ อำนาจหรือสิทธิของการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและรัฐที่ผลิตเข้าไปในบริบททางวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

กาญจนา แก้วเทพ (อ้างถึงใน ธีระพงษ์ แก้วหาญ, 2544 : 29) กล่าวว่า ความเป็นชุมชนหมายถึง มีกลุ่มชาวบ้านกลุ่มหนึ่งที่ก้าวออกมาเป็นแถวหน้าในการพยายามหาวิธีการต่างๆ เพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชนพยายามระดมสรรพกำลังต่างๆ ไม่ว่าจะมาจากภายในท้องถิ่นของเขาเอง หรือแหล่งความรู้ที่มาจากโลกภายนอก เพื่อทำการแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยอาศัย

แนวทางของการพึ่งพิงตนเองและเป็นตัวของตัวเอง การมีกลุ่มเช่นนี้ดำรงอยู่นั้นเองเป็นตัวอธิบายถึงความสามารถที่ชุมชนชนบทสามารถดำรงอยู่ได้

อนุชาติ พวงคำลี (2542 : 294, อ้างถึงใน ชีระพงษ์ แก้วหาวงษ์, 2544 : 29) กล่าวว่า ความเป็นชุมชนหมายถึง ลักษณะของผู้คนที่หันหน้าเข้าหากันเพื่อเผชิญกับปัญหาหรือแรงกดดันจากสังคมภายนอกหรือความตั้งใจในความปรารถนาร่วมกันของคนในสังคมว่าต้องการให้ชุมชนของตนเป็นอย่างไร โดยความเป็นชุมชนที่แท้จริงนั้นย่อมจะดำเนินไปบนพื้นฐานของความรัก ความเอื้ออาทร กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง รู้จักใจกว้างยอมรับความแตกต่างและความหลากหลาย ซึ่งเป็นคุณค่าหลักของระบอบประชาธิปไตยและความเป็นพลเมือง

สัมพันธ์ เตชะอริก และคณะ (2540 : 3-9) กล่าวว่าความเป็นชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ ก็ต่อเมื่อมีองค์ประกอบที่สำคัญ ดังนี้

1. การมีอุดมการณ์ร่วมกัน หมายถึง การมีทัศนคติต่อโลก ต่อสังคมและต่อชุมชนร่วมกัน ยิ่งถ้าสามารถกำหนดเป้าหมายหรือวิสัยทัศน์ได้ก็ยิ่งทำให้ชาวบ้านมีการรวมตัวกันเสริมสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้แก่ชุมชน โดยไม่ละเลยที่จะส่งเสริมความเป็นชุมชนที่มีวัฒนธรรมร่วมกัน

2. การมีเป้าหมายและวัตถุประสงค์ร่วมกัน ทั้งเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง

3. การมีผลประโยชน์ร่วมกัน และกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม

4. คนในชุมชน รวมทั้งผู้นำประเภทต่างๆและสมาชิกของคนในชุมชน

5. การบริหารจัดการ ซึ่งถือเป็นเครื่องมือวัดความเข้มแข็งในการดำเนินกิจกรรมของชุมชนให้มีประสิทธิภาพโดยมีการตัดสินใจร่วมกัน มีการสื่อสารระหว่างผู้นำกับ

สมาชิกองค์กรชาวบ้าน และมีการควบคุมตรวจสอบกันอย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้มีการรับรู้กันอย่างโปร่งใส

6. กิจกรรมการเรียนรู้ฝึกฝนและปฏิบัติจริงในกิจกรรมการพัฒนาซึ่งโดยทั่วไปกิจกรรมในชุมชนเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมเป็นหลัก และในบางชุมชนอาจมีปัญหาเรื่องการเมืองหรือสิ่งแวดล้อม

7. งบประมาณเพื่อที่จะสามารถดำเนินงานไปด้วยดี จำเป็นต้องมีการระดมทุนทั้งภายในและภายนอก โดยมุ่งเน้นการระดมทุนจากภายในก่อน

ชีระพงษ์ แก้วหาวงษ์ (2544 : 35-41) กล่าวว่าต้องส่งเสริมให้ชุมชนดำรงอยู่เนื่องจากชุมชนมีคุณค่าที่สำคัญ ดังนี้

1. ให้ความสำคัญต่อความยั่งยืนของส่วนรวม มากกว่าผลประโยชน์สูงสุดในการผลิตต่อหน่วย

2. ให้ความสำคัญต่อผลประโยชน์ร่วมกันของชุมชน

3. ให้ความสำคัญแก่การสืบสายเลือด สถาบันครอบครัว เครือญาติและชุมชนขนาดเล็ก ยังผลให้ชุมชนยังยึดเอาความเป็นพี่น้อง การมีน้ำใจช่วยเหลือเกื้อกูลและการประสานผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน รวมทั้งการถ่ายทอดภูมิปัญญา เพื่อความอยู่รอดร่วมกันของหมู่บ้านว่าเป็นสิ่งที่มีความหมาย มีคุณค่ายิ่ง

ชุมชนยังยึดเป็นทิศทางการพัฒนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานการพึ่งพาตนเอง โดยอาศัยระบบการจัดการของชุมชนในการพัฒนาในด้านต่างๆ ที่ชุมชนเป็นผู้เรียนรู้ ผู้เลือกสรร ผู้วางแผน ผู้ปฏิบัติและรับผลจากการปฏิบัตินั้น โดยวิธีคิดที่มีพื้นฐานจากระบบคิดเดิมของชุมชนหรือภูมิปัญญาพื้นบ้านผสมผสานเข้ากับวิธีคิดและระบบการจัดการของสังคมใหม่ ดังนั้น แนวทางการพัฒนาตนเองของชุมชนจึงมีลักษณะเฉพาะคงที่ ดังนี้

1. ความเป็นองค์รวมของสรรพสิ่ง เป็นพื้นฐานมีความเด่นชัดในแนวทางเฉพาะด้านเป็นทางเลือก

2. เน้นคุณค่าของคนและสรรพสิ่ง หมายถึง ทรัพยากรและเทคโนโลยีต่างๆ ควบคู่ไปกับการจัดการที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งไม่ได้หมายถึงระบบการจัดการงานเพียงด้านเดียว แต่มีระบบการบริหารการพัฒนาคนเป็นแกนกลางของการทำงาน

3. เป็นการพัฒนาแบบครบครัน พัฒนาทุกด้านไปพร้อมกัน โดยมีการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนเป็นเป้าหมายใหญ่ มีความเอื้อเพื่อเพื่อแผ่ รู้จักแบ่งปัน มีความเคารพต่อ ตนเองและผู้อื่น

4. เน้นการกระจายการพัฒนาไปทุกส่วนของชุมชน ไม่ใช่ระบบที่ให้โอกาสกับผู้ที่เหนือกว่าทางด้านเศรษฐกิจหรือการเมือง

ความยั่งยืนของชุมชนจึงไม่แบ่งแยกหรือเน้นเพียงด้านใดด้านหนึ่งเท่านั้น แต่เป็นความยั่งยืนของคนทั้งชุมชน เพราะเป็นการพัฒนาที่มีความต่อเนื่องจากรากฐานวัฒนธรรมของตนเอง

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม (2544 : 20–21) กล่าวว่าชุมชนเข้มแข็งนั้นจะต้องมีลักษณะ ดังนี้

1. สมาชิกของชุมชนมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองและชุมชน พร้อมทั้งจะแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง

2. สมาชิกของชุมชนพร้อมที่จะร่วมกันจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้น ทั้งของตนและชุมชน

3. มีกระบวนการของชุมชนที่มีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง จนเป็นวิถีชีวิต

ของชุมชนซึ่งขับเคลื่อนโดยผู้นำองค์กรชุมชน ในลักษณะเปิดโอกาสให้แก่สมาชิกทั้งหมดเข้ามามีส่วนร่วม มีความโปร่งใสและสามารถตรวจสอบได้

4. สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการประเมินสถานการณ์ของชุมชน ร่วมกำหนดวิสัยทัศน์ ร่วมคิด ตัดสินใจ ดำเนินงาน ติดตามและประเมินผลการแก้ปัญหา และการพัฒนาของชุมชนผ่านกระบวนการชุมชน

5. สมาชิกชุมชนเกิดการเรียนรู้ผ่านการเข้าร่วมในกระบวนการของชุมชน

6. มีแผนของชุมชนที่ประกอบด้วยการพัฒนาทุกๆด้านของชุมชน ที่มุ่งการพึ่งตนเอง เอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกชุมชนทุกคนและหวังการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน

7. การพึ่งความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นการพึ่งเพื่อให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ในที่สุดไม่ใช่การพึ่งพาตลอดไป

8. มีเครือข่ายความร่วมมือกับภาคีการพัฒนาอาจเป็นหมู่บ้าน ชุมชน ท้องถิ่น ภาคราชการ องค์กรเอกชน นักธุรกิจ นักวิชาการและอื่นๆ ในลักษณะของการมีความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกัน

ในส่วนขององค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็งได้ทำการอธิบายไว้ ดังนี้

1. มีบุคคลหลากหลายที่มารวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชนอย่างเป็นทางการ หรือไม่เป็นทางการ

2. มีเป้าหมายร่วมกันและยึดโยงเกาะเกี่ยวกัน ด้วยประโยชน์สาธารณะของสมาชิก

3. มีจิตสำนึกของการพึ่งตนเอง รักและเอื้ออาทรต่อกันและมีความรักท้องถิ่นรักชุมชน

4. มีอิสระในการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ

5. มีการระดมใช้ทรัพยากรในชุมชนอย่างเต็มที่และมีประสิทธิภาพ

6. มีการเรียนรู้ เชื่อมโยงเครือข่ายเป็นแนวราบและมีการติดต่อสื่อสารกัน

หลายรูปแบบ

7. มีการจัดทำกิจกรรมที่เป็นสาธารณะประโยชน์ของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

8. มีการจัดการกลุ่มที่หลากหลายและเครือข่ายที่ดี

9. มีการเสริมสร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่หลากหลายของชุมชน สืบทอดกัน

ตลอดไป

อุทัย คุลยเกษม และ อรศรี งามวิทย์พงศ์ (2540 : 11-33) ได้เสนอปัจจัยที่

ทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง โดยวิเคราะห์ตามสภาพทั่วไปของชุมชนไทยและมองว่าปัจจัยแต่ละประการนั้น มีความเกี่ยวเนื่องกันและมีผลกระทบเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน อีกทั้งยังมีการเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา สามารถสรุปได้ ดังนี้

1. โครงสร้างทางสังคมแนวราบ ชุมชนที่มีความเข้มแข็งได้นั้นความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่างๆภายในชุมชนต้องอยู่ในแนวราบหรือแนวนอน ซึ่งโครงสร้างสังคมแนวราบจะเป็นเงื่อนไขให้เกิดความร่วมมือและเกิดการมีส่วนร่วมของคนทั้งหมดได้อย่างกว้างขวาง อีกทั้งเป็นโครงสร้างที่เปิดโอกาสให้บุคคลได้เรียนรู้และแสดงศักยภาพอย่างมีอิสระ อันจะเป็นปัจจัยที่เกื้อหนุนให้เกิดความรักสามัคคีซึ่งเป็นฐานของความเข้มแข็ง

2. ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองหรือแบบยังชีพ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนเป็นปัจจัยที่ทำให้ระบบเศรษฐกิจของชุมชนอยู่ในลักษณะพึ่งตนเองและมุ่งตอบสนองความต้องการและวิธีการจัดการทางเศรษฐกิจได้ด้วยตนเอง และการที่ไม่ต้องพึ่งผู้อื่นก็มีผลให้ชุมชนมีอำนาจและเป็นอิสระไม่ต้องพึ่งพิงผู้อื่น ถูกบีบบังคับให้ยอมทำตามที่ผู้อื่นกำหนด ระบบเศรษฐกิจที่เป็นปัจจัยแห่งความเข้มแข็งของชุมชน มีลักษณะที่สำคัญ ดังนี้

2.1 รูปแบบการผลิต การผลิตที่มุ่งตอบสนองความต้องการของตนเองเป็นหลัก ยังผลให้สมาชิกเน้นการใช้ปัจจัยในการผลิตภายในชุมชนทั้งแรงงาน วัตถุดิบ ความรู้และเทคโนโลยีของตนเอง ซึ่งเป็นรูปแบบการผลิตที่อาศัยธรรมชาติเป็นตัวกำหนดที่สำคัญ แต่มิได้หมายความว่า การผลิตของชุมชนนั้นอยู่ในลักษณะที่ปล่อยตามบุญตามกรรมให้ธรรมชาติกำหนดทุกอย่าง โดยปราศจากการจัดการและไม่มีเทคโนโลยีเพื่อพัฒนาการผลิตเลย เพราะในความเป็นจริงนั้น ในกระบวนการผลิตของชุมชนจะมีการสั่งสมการเรียนรู้ด้านการจัดการและการคิดค้นด้านเทคโนโลยีอยู่ตลอดเวลา ความรู้และทักษะเหล่านี้เกิดจากการเรียนรู้ธรรมชาติและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างบุคคล แล้วถ่ายทอดกันมาเป็นเทคโนโลยีที่ไม่ซับซ้อนสามารถทำได้เอง

2.2 การบริโภค ชุมชนเน้นการบริโภคสิ่งที่ผลิตหรือสิ่งที่สามารถหาได้เองตามธรรมชาติในท้องถิ่น แม้จะมีการแลกเปลี่ยนผลผลิตที่แตกต่างกันระหว่างชุมชนอยู่ด้วย แต่เป็นการแลกเปลี่ยนสิ่งของมากกว่าการซื้อขายโดยอาศัยเงินตรา การบริโภคของชุมชนถูกกำหนดด้วยทรัพยากรในท้องถิ่นและการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนอื่น ซึ่งมีวัฒนธรรมแบบเดียวกันหรือคล้ายคลึงกัน อีกทั้งการคมนาคมที่ยากลำบาก ทำให้อัทธิพลจากภายนอกมีผลกระทบน้อยต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการบริโภคของคนในชุมชน

2.3 การสะสมและการกระจายส่วนเกิน การที่ชุมชนผลิตเพื่อสนองตอบต่อการยังชีพของตนเองเป็นหลัก มีผลให้ชุมชนไม่ต้องผลิตส่วนเกินจำนวนมากเพื่อไปตอบสนองต่อ

ส่วนอื่นๆเช่นเดียวกับการผลิตเพื่อขาย นอกจากนี้รูปแบบของการผลิตและการบริโภคที่กล่าวมา และข้อจำกัดทางเทคโนโลยี ที่ทำให้การสะสมอาหารหรือสิ่งของในปริมาณมากเป็นเวลานาน ทำไม่ได้ ตลอดจนความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและความสัมพันธ์เชิงสังคมที่มีความเอื้อเพื่อต่อกันสูง ทำให้แต่ละชุมชนไม่จำเป็นต้องผลิตส่วนเกินมากเหมือนการผลิตเพื่อขาย ส่วนเกินจากการบริโภคก็จะกระจายด้วยการแบ่งปันญาติมิตร ให้ทานหรือทำบุญตามค่านิยมทางศาสนาและการชำระภาษี ค่าธรรมเนียมต่างๆแก่รัฐ เจ้านายหรือผู้อุปถัมภ์ การจัดการกับส่วนเกินในลักษณะนี้ ทำให้ส่วนเกินไม่เกิดมูลค่าที่จะก่อให้เกิดการสะสมทุน เพราะเป็นการกระจายออกโดยไม่ก่อมูลค่าทางเศรษฐกิจแตกต่างจากการขายหรือการลงทุนหมุนเวียนในระบบทุนนิยม ถึงแม้ว่าส่วนเกินของชุมชนนี้จะไม่ก่อมูลค่าทางเศรษฐกิจ แต่การกระจายส่วนเกินในลักษณะดังกล่าวก็เป็นปัจจัยส่งเสริมความสัมพันธ์เชิงสังคมและค่านิยมจากศาสนธรรม และมีผลให้เกิดความรักใคร่กลมเกลียว ความมีน้ำใจช่วยเหลือเอื้ออาทรกัน ในชุมชนไม่อาจวัดมูลค่าได้ แต่มีผลต่อการเพิ่มความเข้มแข็งของชุมชนเป็นสำคัญ

3. ค่านิยมจากศาสนธรรม ชุมชนเข้มแข็งเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับค่านิยมของสมาชิกในชุมชนยึดถือเพราะค่านิยมเป็นปัจจัยที่กำหนดวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตในด้านต่างๆ ซึ่งชุมชนที่เข้มแข็งนั้นจะต้องมีค่านิยมที่จะส่งเสริมลักษณะของชุมชนที่เข้มแข็งคือ ส่งเสริมความเป็นปึกแผ่นหรือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน ช่วยสร้างจิตวิญญาณของความผูกพันต่อชุมชน สนับสนุนการพึ่งตนเอง และสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่พึงพา

4. กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต ชุมชนจะดำรงความเข้มแข็งไว้ได้มากน้อยเพียงใดขึ้นกับประสิทธิภาพของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน การเรียนรู้ของบุคคลในลักษณะของกระบวนการที่เกิดขึ้นตลอดเวลา ตลอดชีวิตไม่หยุดนิ่ง เกิดขึ้นด้วยตนเองหรือด้วยจากการเรียนรู้จากผู้อื่นและสิ่งแวดล้อม ช่วยให้เกิดศักยภาพมากขึ้นในการดำรงชีวิต มีทักษะการแก้ไขจัดการปัญหา สามารถพัฒนาตนเองและสังคม กระบวนการศึกษาของชุมชนมีส่วนเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนเป็นอย่างมาก จากรูปแบบและวิธีการ ดังนี้

4.1 ฐานการเรียนรู้ แหล่งให้การศึกษาเรียนรู้ที่มีอยู่รอบตัว ทั้งภายในครอบครัว ในชุมชนและต่างชุมชน ในวัด ในเมือง ในธรรมชาติ เช่นเดียวกับผู้ให้การเรียนรู้มีหลากหลาย ทั้งพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย พี่ป้าน้าอา เพื่อน พระ นักบวช ผู้นำศาสนา ครูช่าง พ่อค้า หมอพื้นบ้าน แม้กระทั่งต้นไม้ สัตว์ป่า สัตว์เลี้ยง เป็นกระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดที่เกิดขึ้นตลอดเวลาในวิถีชีวิตบุคคลอย่างไม่เป็นทางการ มีผลให้บุคคลสั่งสมความรู้ ทักษะ ค่านิยมและวัฒนธรรมประเพณีในเรื่องต่างๆ จนสามารถจะดำรงชีวิตและเลี้ยงชีพตนเองได้ ช่วยเหลือผู้อื่นและชุมชนได้ รวมทั้งถ่ายทอดสิ่งที่ตนเองเรียนรู้ไปสู่ผู้อื่นได้ด้วย

4.2 เนื้อหาของการเรียนรู้ จะถูกกำหนดขึ้นจากความต้องการและความจำเป็นของปัจเจกชนและความต้องการของชุมชนเป็นหลัก เนื้อหาที่มีลักษณะในเชิงของการปฏิบัติมากกว่าทฤษฎีคือ เป็นรูปธรรมมากกว่านามธรรม เพราะหวังผลในการนำไปใช้ในวิถีชีวิตจริง

4.3 กระบวนการเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้ในการศึกษาของชุมชนเกิดขึ้นด้วยวิธีการหลายแบบ ทั้งการสอน การสังเกต การอ่าน การฟัง การถาม การทดลองปฏิบัติ การเลียนแบบ การคิดไตร่ตรอง การแลกเปลี่ยน กระบวนการเรียนรู้ที่หลากหลายรูปแบบนี้ส่งเสริมให้การเรียนรู้มีประสิทธิภาพ เพราะมีความยืดหยุ่นเหมาะสมกับเนื้อหาที่ไม่เหมือนกัน ความสามารถความถนัดที่ไม่เท่ากันของผู้เรียนและผู้สอนแต่ละคน กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิตนี้มีผลให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งได้ เนื่องจากสาเหตุสำคัญ 3 ประการ ดังนี้

4.3.1 มีประสิทธิภาพในการถ่ายทอดค่านิยม แบบแผนของวิถีชีวิต บุคคลและชุมชนไปสู่คนรุ่นต่อไปได้ อีกทั้งยังพัฒนาศักยภาพในการดำรงชีวิต การทำมาหากิน การแก้ไขปัญหาให้แก่ผู้เรียนด้วย

4.3.2 จะเกิดกระบวนการพัฒนาสิ่งที่ถ่ายทอดไปด้วย เนื่องจากเป็นการเรียนรู้แบบปฏิสัมพันธ์และการศึกษาจากการปฏิบัติ จะทำให้การเรียนรู้ใหม่ๆเกิดขึ้นด้วย การศึกษาของชุมชนจึงเป็นการพัฒนาองค์ความรู้ทุกด้านที่กลายเป็นภูมิปัญญาของชุมชน

4.3.3 กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิตยังส่งผลทางอ้อมในการพัฒนาปัจจัยความเข้มแข็งอีก 6 ประการของชุมชน และในทางกลับกันปัจจัยเหล่านี้ก็ส่งผลกลับให้กระบวนการศึกษาเพื่อชุมชนมีประสิทธิภาพมากขึ้น

5. กลุ่มผู้นำตามธรรมชาติ หมายถึง กลไกที่มีความเป็นรูปธรรมในการนำชุมชนตามค่านิยมและความต้องการของชุมชน รวมทั้งการแก้ไขและการคลี่คลายปัญหาหรือวิกฤตการณ์ในชุมชน โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่น ชุมชนที่เข้มแข็งจะต้องมีกลุ่มผู้นำที่มีอิสระในการตัดสินใจ และมีค่านิยมที่ชุมชนยึดถือและมีทักษะในการจัดการ ในชุมชนไทยนั้น โครงสร้างทางสังคมแนวราบทำให้กลุ่มผู้นำเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและมีความหลากหลายไปตามกิจกรรม แม้จะมีความสามารถและทักษะที่แตกต่างกันแต่จะต้องมีคุณสมบัติพื้นฐานตามค่านิยมของชุมชนคือ มีคุณธรรม มีความเสียสละ อดทน ซื่อสัตย์ เมตตากรุณา เนื่องจากชุมชนยอมรับให้คุณธรรมเป็นแหล่งกำเนิดฐานแห่งอำนาจมากกว่าความรู้และความร่ำรวยหรือทรัพย์สิน

6. ระบบความสัมพันธ์เชิงสังคมที่แน่นแฟ้น เป็นระบบความสัมพันธ์ที่ให้ความสำคัญกับคนมากกว่าผลประโยชน์ เป้าหมายของความสัมพันธ์อยู่ที่คนคือ การช่วยเหลือพึ่งพาและพัฒนากันและกันด้วยความปรารถนาดี รักใคร่ มีความเอื้ออาทรและเมตตากรุณาต่อกัน ในฐานะของเพื่อนมนุษย์ ซึ่งส่งเสริมการพัฒนาจิตใจทำให้เกิดจริยธรรม รู้จักการจัดความสัมพันธ์

ที่ไม่เบียดเบียนเอาเปรียบกัน อีกทั้งก่อให้เกิดพลังของความร่วมมือร่วมใจในการร่วมกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน

7. กลไกที่เอื้อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์และการติดต่อสื่อสาร ที่ต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลา ระหว่างสมาชิกในชุมชน เพื่อถ่ายเทและแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร การเรียนรู้ ทักษะคิดและ เพื่อปรึกษาหารือในปัญหาของชุมชน ทำให้เกิดความเป็นปึกแผ่นและเกิดจิตวิญญาณชุมชน รวมถึงความร่วมมือภายในชุมชน วิถีชีวิตและกิจกรรมในด้านต่างๆของชุมชน แต่เดิมนั้นทั้งเศรษฐกิจ วัฒนธรรม การปกครอง การศึกษา มีกลไกที่เอื้อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์และการติดต่อสื่อสารที่ต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลา ทำให้สมาชิกของชุมชนได้พบปะกัน ทำกิจกรรมด้วยกันคราวละมาก ๆ หรือทั่วทั้งชุมชน โดยไม่จำเป็นต้องสร้างกิจกรรมหรือเครื่องมือเพื่อการพบปะติดต่อสื่อสารขึ้นมา เป็นการเฉพาะอีก

ปัจจัยที่ใช้วัดความเข้มแข็งของชุมชนนั้น เดวิด แมททิว (David Mathews) ได้ทำการอธิบายไว้ (อ้างถึงใน อำนวย ปะติเส และคณะ, 2541 : 6) ดังนี้

1. โอกาสและสถานที่ในการรวมกลุ่ม เพื่อการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน ในชุมชนที่เข้มแข็ง พบว่า ประชาชนจะมีสถานที่พบปะกันทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ เพื่อพบปะพูดคุยเรื่องต่างๆ ตั้งแต่เรื่องธรรมดาในชีวิตประจำวันไปจนถึงปัญหาเศรษฐกิจการเมือง เวทีเช่นนี้จะช่วยให้คนเกิดความใกล้ชิดผูกพันกันในชุมชน ซึ่งเป็นพลังในทางสร้างสรรค์ก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งจะนำไปสู่การสร้างเครือข่ายและแก้ไขปัญหาของชุมชนร่วมกัน

2. กระบวนการเรียนรู้และการตัดสินใจร่วมกันของชุมชน ชุมชนที่เข้มแข็ง เกิดได้จากการสร้างความสัมพันธ์ต่อกัน และมีการติดต่อสัมพันธ์กัน ซึ่งจะนำไปสู่การแลกเปลี่ยนประสบการณ์และก่อให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างกัน การตัดสินใจของชุมชนควรเน้นการตัดสินใจที่มาจากความตั้งใจจริงที่จะให้คนในชุมชนมีส่วนร่วม เป็นการตัดสินใจอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยไม่มีการบังคับและประชาชนมีโอกาสคิดและตัดสินใจเลือกที่จะแก้ไขปัญหาด้วยตัวเอง

3. ภาวะผู้นำ ผู้นำในชุมชนที่เข้มแข็งจะต้องมีปฏิสัมพันธ์กับคนในชุมชน เชื่อมโยงในองค์กรและประชาชนในชุมชนร่วมมือกัน ทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน ตลอดจนเปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนได้แสดงออกและมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง ผู้นำจะกระตุ้นคนในชุมชนร่วมกันพัฒนาและตนเองก็มีส่วนร่วมด้วย

4. ระบบความคิดของคนในชุมชน เป็นสิ่งสำคัญยิ่งประการหนึ่งของชุมชนที่เข้มแข็ง คนในชุมชนต้องมีระบบความคิดในการที่จะแก้ไขปัญหาของตนเอง และจะต้องทำให้สำเร็จ ความคิดเช่นนี้เป็นความคิดพึ่งตนเอง มีความเชื่อว่าคนในท้องถิ่นสามารถพัฒนาท้องถิ่นของตนเองได้ และพร้อมที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาหรือพัฒนาชุมชนร่วมกัน

5. ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนหรือองค์กรต่างๆในชุมชน เช่น บ้าน วัด โรงเรียน ชุมชนที่เข้มแข็งประชาชนจะเข้าไปมีส่วนร่วมในการสนับสนุนให้องค์กรเหล่านี้เติบโตอย่างมีคุณภาพ และในขณะเดียวกันองค์กรหรือสถาบันเหล่านี้ก็ต้องได้บริการตอบสนองความต้องการของชุมชนด้วย

6. ความร่วมมือของฝ่ายต่างๆในชุมชน ชุมชนจะเข้มแข็งได้ คนในชุมชนจะต้องมีจิตสำนึกที่รับผิดชอบต่อชุมชน มีอุดมการณ์ร่วมกันและค่อยๆพัฒนาความร่วมมืออย่างค่อยเป็นค่อยไป จนกระทั่งเกิดรูปแบบความร่วมมือที่จะส่งผลต่อการพัฒนาชุมชนอย่างสมดุลและมีประสิทธิภาพ

1.3 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2540 : 183-194) กล่าวว่า แนวคิดวัฒนธรรมมีที่มาจากปัจจัยภายในและภายนอกประเทศ ในแง่ปัจจัยภายนอกประเทศวัฒนธรรมชุมชนมีสาเหตุ ดังนี้

1. การเปลี่ยนแปลงในการอธิบายคำสอนของศาสนาคริสต์ อันเป็นผลจากการประชุมวาติกันที่ 2

2. การเพิ่มของการให้ความช่วยเหลือระหว่างประเทศ ผ่านทางองค์กรพัฒนาเอกชน (Non-Governmental Organization หรือ NGO)

ในแง่ปัจจัยภายในประเทศแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเกิดจากสาเหตุสำคัญ ดังนี้

1. การคุกคามของระบบทุนนิยมต่อชุมชนหมู่บ้าน แนวโน้มการสลายตัวของชุมชนขณะที่วัฒนธรรมแห่งชุมชนยังคงเข้มแข็งอยู่

2. การตื่นตัวของปัญญาชนผู้มีการศึกษาต่อการมีส่วนร่วมในทางการเมืองของประเทศ รวมทั้งการพัฒนาาระบบประชาธิปไตยหลังการเปลี่ยนแปลง 14 ตุลาคม 2516

มีนักพัฒนาผู้มีประสบการณ์ร่วมในการทำงานพัฒนาชนบท ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน สามารถสรุปสาระสำคัญได้ ดังนี้

นิพนธ์ เทียนวิหาร (อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2540 : 172-175) กล่าวว่า วัฒนธรรมชุมชนนั้นมีหลักสำคัญ 2 ประการ ดังนี้

1. ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนเองอยู่แล้วคือ มีระบบคุณค่าที่รวบรวมมาได้จากประวัติศาสตร์ เป็นบทสรุปของความคิดและการปฏิบัติของชุมชนนั้นๆ เป็นวิถีชีวิตและทิศทางการพัฒนาชุมชนที่ชาวบ้านสรุปขึ้นมา แกนกลางของวัฒนธรรมชุมชนคือ ให้ความสำคัญแก่ความเป็นคนและความผสมกลมกลืนกันในชุมชน การที่ชุมชนอยู่ได้มาเป็นเวลานานนั้น เพราะมีความผสมกลมกลืนกันในชุมชน ทั้งในปัจจุบันระหว่างสมาชิกด้วยกัน และหากทำการ

นับย้อนขึ้นไปสมาชิกก็ยังมีบรรพบุรุษร่วมกันอีกด้วย การพัฒนาชุมชนจึงต้องเริ่มจากรากฐานของวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นปรากฏที่แข็งแกร่งที่สุดของชาวบ้าน ถ้ามีวัฒนธรรมชุมชนเข้มแข็ง การรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมของชาวบ้านอาจสำเร็จได้ไม่ยาก การต่อต้านการเอารัดเอาเปรียบจากภายนอกอาจทำได้ และเชื่อว่าวัฒนธรรมชุมชนยังคงอยู่ เพราะชุมชนมีกลไกการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม ซึ่งแม้ว่าจะมีปัจจัยใหม่เข้ามาสิ่งเดิมก็ยังคงอยู่ และเมื่อปฏิบัติไปนานเข้าก็กลายเป็นพิธีกรรม คงอยู่กับชุมชนเป็นระยะเวลายาวนาน

2. วัฒนธรรมชุมชนนี้เป็นพลังผลักดันการพัฒนาชุมชนที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นสิ่งทีประชาชนสร้างขึ้นมาเอง การจะเข้าใจและปฏิบัติให้สอดคล้องกับชาวบ้านนั้น ต้องเข้าใจวัฒนธรรมชุมชน ต้องศึกษาประวัติศาสตร์และวิถีชีวิตของชาวบ้านในแต่ละชุมชนที่แตกต่างกัน และสามารถผลักดันการพัฒนาชุมชนให้มีพลังมากขึ้น โดยการร่วมกับชาวบ้านวิเคราะห์และให้ชาวบ้านมีจิตสำนึกที่แจ่มชัดในวัฒนธรรมของเขา เพราะสิ่งที่ชาวบ้านปฏิบัติมาเป็นเวลาช้านาน เมื่อนานเข้าก็กลายเป็นเรื่องของจิตสำนึก การวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ชุมชนจะสามารถช่วยรื้อฟื้นค้นหาได้ว่าการปฏิบัติและพิธีกรรมมีที่มาอย่างไร ทำให้ชาวบ้านตื่นตัวและรับรู้เอกลักษณ์และคุณค่าของตนเอง ค้นพบสำนึกอิสระของชุมชนเห็นคุณค่าของการรวมตัวกันเป็นชุมชนและชาวซึ่งในการมีวัฒนธรรมต่อผู้ร่วมกันมาตลอด เห็นภัยของการครอบงำของวัฒนธรรมแปลกปลอมจากภายนอกที่มุ่งเอารัดเอาเปรียบชาวบ้าน

บารุง บุญปัญญา (อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2540 : 175-177) กล่าวว่า วัฒนธรรมชุมชนในสังคมไทย มีวัฒนธรรมอยู่สองกระแส กระแสหนึ่งเป็นวัฒนธรรมชาวบ้าน อีกกระแสหนึ่งเป็นวัฒนธรรมทุนนิยม วัฒนธรรมชาวบ้านมีความเป็นอิสระจากวัฒนธรรมชนชั้นกลางและชนชั้นสูง สัมพันธ์กับวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติ อยู่กับการใช้แรงงานและชุมชนเครือญาติ ส่วนแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นแนวคิดที่มาจากภายนอก

จึงได้เสนอให้เปลี่ยนแนวทางการพัฒนาเสียใหม่ ให้ชาวบ้านกลับไปพึ่งตนเองแบบที่เคยทำมาในอดีต เริ่มจากเป็นตัวของตัวเองในทางความคิด มองเห็นเอกลักษณ์แห่งตัวเอง และคนชั้นกลางมีหน้าที่แลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับชาวบ้าน ไม่ใช่ไปชี้สั่งหรือครอบงำชาวบ้านทางความคิด และยังได้ระบุว่าชนชั้นกลางมีหน้าที่ ดังนี้

1. นำวัฒนธรรมความรู้และระบบคิดของชาวบ้านมาเผยแพร่แก่หมู่ชนชั้นกลางในสังคมมากขึ้น

2. นำเอาทรัพยากรในสังคมเมืองไปใช้ในชนบทมากขึ้น

3. คัดค้านการกระทำของรัฐที่บีบบังคับหมู่บ้าน

ในขณะที่ อภิชาติ ทองอยู่ (อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2540 : 177-179)

เน้นถึงลักษณะคุณค่าทางจริยธรรมของวัฒนธรรมพื้นบ้าน มากกว่าการเสนอให้ต่อต้านวัฒนธรรมของรัฐและระบบทุนนิยม เห็นด้วยว่าในสังคมไทยมีวัฒนธรรมสองกระแส ชาวบ้านมีวัฒนธรรมของตนเองเรียกว่าวิถีแห่งหมู่บ้าน ชุมชนหมู่บ้านจึงยังเป็นระบบที่มีเอกลักษณ์เป็นตัวของตัวเองทั้งในแง่สังคมและวัฒนธรรม มีความสัมพันธ์กันเป็นระบบ เรียกร้องให้มีการส่งเสริมคุณค่าของวัฒนธรรมพื้นบ้านอันดีงาม ให้ชาวบ้านหาทางออกในการพัฒนาด้วยตนเอง โดยการฟื้นฟูทางด้านจิตใจและถ่ายทอดความดีงามสู่เยาวชนต่อไป และจะต้องพึ่งตนเองในการดำรงชีวิตให้มากขึ้น

ลักษณะการต่อต้านรัฐในอุดมการณ์วัฒนธรรมชุมชนที่เด่นชัดที่สุด จะเห็นได้ในความคิดของ ประเวศ วะสี (อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2540 : 179-205) ซึ่งสรุปได้ ดังนี้

1. ต่อต้านรัฐ รัฐหรือระบบราชการจะทำให้การพัฒนาไม่สำเร็จ เพราะระบบราชการสร้างขึ้นเพื่อการปกครองและควบคุม เป็นระบบรวมศูนย์กลางอำนาจ บังคับบัญชาตามแนวดิ่ง แนวทางแก้ไขคือ การลดอำนาจของราชการลง ให้ชุมชนมีสิทธิที่จะวางแผนและตัดสินใจได้ด้วยตนเอง

2. ส่งเสริมชุมชนให้มีความเข้มแข็ง ซึ่งมีลักษณะ ดังนี้

2.1 คนในชุมชนมีจิตใจที่มีความขยันหมั่นเพียรและสันโดษ

2.2 แบบแผนการผลิตเป็นการผลิตเพื่อยังชีพ เป็นเกษตรผสมผสาน

2.3 การดำรงชีวิตมีความสมดุลกับสภาพแวดล้อม

2.4 สามารถพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจไม่ต้องพึ่งระบบตลาด

2.5 ภายในชุมชน มีสถาบันครอบครัว วัดและวัฒนธรรมเป็นชุมชนแห่งการช่วยเหลือพึ่งพากัน

ชุมชนจะพัฒนาความรู้ความสามารถจากความรู้เดิมที่เรียกว่าภูมิปัญญาชาวบ้าน ผสมผสานเข้ากับวิชาการสากลเป็นวิธีการสำคัญในการพัฒนาอย่างสมดุลและมีประสิทธิภาพ และยังได้เสนอให้ประชาชนรวมตัวกันเป็นกลุ่มองค์กรย่อยๆ เพื่อช่วยเหลือและสร้างความเข้มแข็งให้กับสมาชิกของชุมชนเอง ซึ่งอาจปรากฏในรูปชุมชน หมู่บ้าน องค์กรพัฒนาเอกชนหรือกลุ่มทางปัญญา ความสัมพันธ์ภายในกลุ่มและระหว่างกลุ่มมีความเท่าเทียมกัน ควรลดอำนาจหน้าที่และบทบาทของรัฐลง

3. ให้มีพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการพัฒนา คือ การพัฒนาที่สมบูรณ์แบบต้องพัฒนาที่จิตใจและสิ่งแวดล้อมควบคู่กันไป มีคุณธรรมและจริยธรรมเป็นฐานที่แน่นหนา ซึ่งศาสนาพุทธจะสามารถปลูกฝังสิ่งเหล่านี้ให้เกิดขึ้นแก่คนในชุมชน

กาญจนา แก้วเทพ (2535 : 21-25) กล่าวว่าวัฒนธรรมชุมชนนั้น มิได้มีเพียง

ความว่างเปล่า เพราะบรรลุได้ด้วยพลังความสามารถ พลังภูมิปัญญา พลังสร้างสรรค์ที่พร้อมจะแก้ไขปัญหาชุมชน วัฒนธรรมชุมชนนั้นมีความหมาย ดังนี้

1. ส่วนที่เรามองเห็นได้ เช่น ศิลปวัฒนธรรม อาหาร การแต่งกาย ประเพณี พิธีกรรม การเรียนรู้และความสัมพันธ์
2. ส่วนที่มองไม่เห็นไม่ได้ เช่น ระบบความคิด ระบบคุณค่า ส่วนที่เป็นเนื้อหาของวัฒนธรรม

ในส่วนของกรอบแนวคิด และความเข้าใจพื้นฐานสำหรับการทำงานแนวทางวัฒนธรรมชุมชนได้เสนอไว้ ดังนี้

1. การทำความเข้าใจกับรูปแบบ เนื้อหา คุณค่า ความหมาย ระบบคิดที่ ชาวบ้านประพฤติปฏิบัติอยู่ เป็นการค้นหาความหมายเบื้องหลังและเบื้องลึกของวัฒนธรรมชุมชน
2. การรื้อฟื้นวัฒนธรรมที่ดิ่งมของชุมชนให้กลับมาใหม่ หรือการย้อนรอยด้วยการจัดหาเงื่อนไขที่เอื้ออำนวยต่อการแตกหน่อของคุณค่าที่ดิ่งม
3. การพิจารณาวัฒนธรรมชุมชนในฐานะที่เป็นเอกลักษณ์ ซึ่งทำให้มีความรู้สึกที่เป็นเจ้าของและมีผลสืบเนื่องถึงการทำนุบำรุงกิจกรรมการพัฒนาให้ยืนยาว
4. การพิจารณาถึงศักยภาพและพลังสร้างสรรค์ของชุมชน
5. การมีกรอบความคิดและการเข้าใจวัฒนธรรมแบบองค์รวม

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2540 : 194-205) กล่าวสรุปว่า แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน เน้นความสำคัญของชุมชนหมู่บ้านและวัฒนธรรมของชาวนา มีความขัดแย้งกับรัฐและไม่เป็นระบบทุนนิยม วัฒนธรรมชาวนารักษาชุมชนหมู่บ้านและเอกลักษณ์ของหมู่บ้านไว้ มีความสัมพันธ์เป็นแบบการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยมีเงื่อนไขความสำเร็จของวัฒนธรรมชุมชน ดังนี้

1. ทางเศรษฐกิจ พื้นฐานทางวัตถุของชุมชนขนาดเล็กจะต้องมี ชุมชนจึงยังคงอยู่ได้ ชุมชนหมู่บ้านมีเสถียรภาพเพราะความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรชาวบ้านมีพอกินพอใช้
2. ทางการเมือง การมีจิตสำนึกของชาวบ้าน จะทำให้ชาวบ้านรวมพลังกัน กระทำการต่างๆด้วยตนเอง การปลูกจิตสำนึกเป็นสิ่งจำเป็น จะทำให้ชาวบ้านรวมพลังกันต่อสู้
3. ทางวัฒนธรรม การประสานแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนกับความเชื่อในสังคมไทยคือ ศาสนาพุทธมีความสำคัญมาก จะทำให้อุดมการณ์ชุมชนกลายเป็นอุดมการณ์ของประเทศ

2. แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยที่เกื้อหนุนต่อการก่อตัวของกระบวนการประชาสังคม

2.1 แนวคิด ทฤษฎีโครงสร้างทางสังคม

ในการศึกษาเกี่ยวกับโครงสร้างสังคมไทยนั้น สนิท สัมกรการ (2539 : 2-9) ได้อธิบายในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสถาบันครอบครัว เครือญาติและระบบอุปถัมภ์ไว้ ดังนี้

ครอบครัวมนุษย์นั้นสามารถแบ่งออกได้เป็น 4 รูปแบบ ดังนี้

1. ครอบครัวเนื้อแท้หรือครอบครัวพื้นฐาน (Nuclear or Elementary Family) ประกอบด้วย พ่อ แม่และลูกๆ หรือเรียกครอบครัวแบบนี้ว่าครอบครัวพื้นฐานหรือครอบครัวเดี่ยว

2. ครอบครัวขยายหรือครอบครัวร่วม (Extended or Joint Family) หมายถึงครอบครัวเนื้อแท้หรือครอบครัวพื้นฐานตั้งแต่สองครอบครัวขึ้นไปมารวมตัวกัน กลายเป็นครอบครัวใหม่ เรียกว่าครอบครัวขยายหรือครอบครัวร่วม มีอยู่ในสังคมที่มีการจัดระบบญาติสายเคี่ยวมากกว่าระบบญาติแบบอื่น

3. ครอบครัวซ้อน (Composite or Compound Family) ครอบครัวลักษณะนี้เกิดขึ้นในสังคมที่อนุญาตให้ชายหรือหญิง มีสามีหรือภรรยามากกว่าหนึ่งคนในขณะเดียวกันได้

4. ครอบครัวสาระ (Essential Family) ครอบครัวแบบนี้เป็นครอบครัวที่ขาดผู้เป็นพ่อในการเป็นหัวหน้าครอบครัวที่มีอำนาจและเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการเลี้ยงดูครอบครัว ครอบครัวสาระนี้ จึงมีแม่เป็นแกนกลางหรือเป็นหลักของครอบครัว

ความเป็นญาติของมนุษย์มีที่มาจาก 2 องค์ประกอบใหญ่ๆ ดังนี้

1. ความเป็นญาติที่เกิดขึ้นได้จากองค์ประกอบทางด้านชีวะ หมายถึง ญาติที่เกิดขึ้นจากการสืบสายเลือดหรือการถ่ายทอดทางพันธุกรรม อันเป็นผลของการผสมพันธุ์ตามธรรมชาติของมนุษย์ ญาติแบบนี้นับได้โดยตรงขึ้นไปคือ พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ทวด และนับโดยตรงลงมาก็คือ ลูก หลาน เหลนก็ได้ เรียกญาติแบบนี้ว่าญาติร่วมสายโลหิต มักขยายตัวออกไปในทางดิ่งเป็นส่วนมาก

2. ความเป็นญาติที่เกิดขึ้นจากองค์ประกอบทางสังคม หมายถึง การที่สังคมกำหนดให้มีความเป็นญาติกัน โดยไม่จำเป็นที่จะต้องมีความสัมพันธ์กันทางสายเลือดหรือความต่อเนื่องทางชีววิทยาต่อกันเลยก็ได้ มี 2 รูปแบบ ดังนี้

2.1 ญาติที่ได้มาจากการแต่งงาน หรือญาติที่เกิดขึ้นจากผลของการแต่งงาน การแต่งงานอาจก่อให้เกิด ญาติขึ้นได้ 2 รูปแบบ ดังนี้

2.1.1 ก่อให้เกิดมีญาติร่วมสายโลหิตได้ เมื่อคู่ฟัวตัวเมียนั้นได้ให้กำเนิดบุตรด้วยวิถีธรรมชาติ

2.1.2 การแต่งงานของบุคคลก็ย่อมทำให้เกิดความเป็นญาติขึ้น ระหว่างญาติพี่น้องฝ่ายชายหรือญาติพี่น้องฝ่ายสามีกับญาติพี่น้องฝ่ายหญิงหรือฝ่ายภรรยา การขยายตัวจึงเป็นไปตามแนวนอน ญาติแบบนี้เรียกว่า ญาติสมทบ

2.2 การรับบุตรบุญธรรม ซึ่งทั้งบิดามารดาต่างก็มิได้มีความสัมพันธ์ต่อกันในด้านชีวภาพแต่อย่างใด แต่เมื่อทำตามกฎเกณฑ์บางประการที่สังคมกำหนดไว้แล้วก็ก่อให้เกิดสิทธิและหน้าที่ต่อกันฉันท์ญาติมิตรแบบบิดามารดากับบุตรซึ่งเกิดขึ้นโดยวิถีธรรมชาติ

2.3 ญาติที่เกิดขึ้นเพราะความเคารพนับถือ รักใคร่กันฉันท์ญาติ แม้ว่าโดยความเป็นจริงแล้วไม่ได้เป็นญาติกันมาก่อน ญาติแบบนี้เรียกว่า ญาติขยายวงศ์

การจัดระบบญาติสามารถแบ่งออกเป็น 2 รูปแบบ ดังนี้

1. การจัดระบบญาติสายเดี่ยว (Unilinear Kinship) หมายถึง สังคมที่มีการจัดระบบความสัมพันธ์ของญาติ โดยมีวัฒนธรรมกำหนดว่าญาติสายใดสายหนึ่งเท่านั้นที่มีความสำคัญ มีสิทธิหน้าที่พึงปฏิบัติต่อกันในฐานะญาติ ส่วนญาติอีกสายหนึ่งมักจะถูกลืมมองข้ามไป ไม่ให้ความสำคัญ ไม่มีสิทธิและหน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อกันในฐานะญาติแต่อย่างใด ระบบญาติสายเดี่ยวจึงสามารถแบ่งออกเป็นรูปแบบย่อยๆ ได้อีก 2 แบบ ดังนี้

1.1 แบบบิดาโลหิต (Patrilinear) การนับถือญาติแบบบิดาโลหิต หมายถึง การที่วัฒนธรรมกำหนดให้ญาติทางฝ่ายชายมีความสำคัญ มีสิทธิหน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อกันฉันท์ญาติ โดยเฉพาะสิทธิและหน้าที่ในการจัดการทรัพย์สินของครอบครัว การตัดสินใจในปัญหาสำคัญๆ ของครอบครัว

1.2 แบบมารดาโลหิต (Matrilinear) การนับถือญาติแบบมารดาโลหิตหมายถึง การนับถือญาติทางฝ่ายมารดาหรือฝ่ายภรรยาเป็นสำคัญ แม่หรือภรรยามีความสำคัญและมีสิทธิอำนาจต่างๆ ในการจัดการเรื่องภายในครอบครัวและในการตัดสินใจมากกว่าฝ่ายชาย

2. การจัดระบบญาติสายคู่ (Bilateral Kinship) หมายถึง สังคมมีวัฒนธรรมกำหนดให้ญาติทั้งสองฝ่ายไม่ว่าจะเป็นฝ่ายชายหรือฝ่ายหญิงต่างก็มีความสำคัญเท่าเทียมกัน ได้รับความนับถือ มีอำนาจ มีสิทธิและมีภาระหน้าที่ในการจัดการต่างๆ ในครอบครัวเท่าเทียมกันหรือไม่แตกต่างกันมากนัก ผลของการให้การนับถือญาติทั้งสองฝ่ายเท่าเทียมกันได้ก่อให้เกิดครอบครัวแบบเนื้อแท้

สนธิ สมักรการ (2541 : 249-253) ยังได้อธิบายถึงความหมาย และลักษณะของระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทยไว้ว่า ระบบอุปถัมภ์หมายถึง ลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมประเภทหนึ่ง ซึ่งผู้มีความสัมพันธ์แต่ละฝ่าย มีบทบาทหน้าที่และความคาดหวังต่อกันบางประการ

โดยเป็นที่รับรู้หรือยอมรับกันตามธรรมเนียมประเพณีหรือวัฒนธรรมของสังคม เป็นความสัมพันธ์ระหว่าง ผู้อุปถัมภ์กับผู้รับบริการซึ่งมีลักษณะการพึ่งพาอาศัยกันอยู่มาก แม้ว่าฝ่ายอุปถัมภ์จะเป็นผู้ให้มากกว่าแต่ก็ได้เป็นการให้เปล่า ผลตอบแทนจากผู้รับบริการจะมีให้แก่ผู้อุปถัมภ์เสมอ แม้ว่าอาจจะไม่ใช่ด้านวัตถุแต่ก็เป็นด้านจิตใจ มีองค์ประกอบของความเป็นมิตรอยู่ด้วย ระบบอุปถัมภ์ของไทยสามารถแบ่งออกได้เป็น 4 รูปแบบ ดังนี้

1. ระบบอุปถัมภ์ที่มีอยู่ในหมู่ญาติ เป็นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์อย่างชัดเจนโดยญาติอาวุโสมีฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจสูงกว่าอย่างน้อยก็ในระยะต้นๆที่ญาติผู้น้อยยังเยาว์อยู่ ญาติอาวุโสจึงเป็นผู้ให้ทางวัตถุ และการศึกษาแก่ญาติผู้น้อยเหล่านี้ตลอดมา ถึงต่างๆเหล่านี้ญาติผู้น้อยต่างสำนึกในบุญคุณของพ่อแม่และญาติผู้ใหญ่คนอื่นๆ

2. ระบบอุปถัมภ์ที่เกิดขึ้นระหว่างมิตรสหาย ความเป็นเพื่อนในสังคมไทยนั้นปรากฏออกมาในหลายรูปแบบ ความคาดหวังระหว่างเพื่อนเป็นไปอย่างลึกซึ้งและหนักแน่น ความเป็นเพื่อนแท้จึงมักวัดกันด้วยพฤติกรรมความช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เพื่อนที่ได้รับการอุปถัมภ์ก็จะตอบแทนเพื่อนที่อุปถัมภ์ตนตามความสามารถที่ตนมี

3. ระบบอุปถัมภ์ที่เกิดขึ้นในองค์กรต่างๆ ลักษณะระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทยมักแสดงออกมาเป็นพฤติกรรมในรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างเจ้านายและลูกน้อง มีการให้ผลประโยชน์ที่เจ้านายให้แก่ลูกน้องเป็นไปในแง่ของความก้าวหน้าในหน้าที่การงาน การตอบแทนจากลูกน้องคือ ความจงรักภักดี การปกป้องคุ้มครองตามความสามารถของตน

4. ระบบอุปถัมภ์ระหว่างอาชีพเป็นระบบอุปถัมภ์ที่มีความคงทนถาวรน้อยกว่าระบบอุปถัมภ์ประเภทอื่นๆแต่ลักษณะการต่างตอบแทนก็ยังมีอยู่ แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ดังนี้

4.1 กลุ่มข้าราชการ-พ่อค้า

4.2 นักการเมือง-ชาวไร่ชาวนา

สรุปได้ว่าการศึกษาโครงสร้างทางสังคมของชุมชนนั้น มีความเกี่ยวเนื่องกับรูปแบบครอบครัว หนทางแห่งความเป็นญาติ รูปแบบต่างๆของญาติ โดยศึกษาความสัมพันธ์คนในชุมชนได้จากการให้ความสำคัญของลำดับญาติแต่ละประเภทและระบบอุปถัมภ์ที่ผูกพันแต่คนละเอาไว้ด้วยกัน

2.2 ระบบเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง

เศรษฐกิจชุมชนเป็นรากฐานที่สำคัญของเศรษฐกิจระดับประเทศ โดยเริ่มจากการพัฒนาเกษตรกรรม อุตสาหกรรมและการบริการที่เกื้อกูลกัน เป็นการสร้างอาชีพที่หลากหลาย

โดยให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้วยตนเอง ให้มีความสอดคล้องกับสภาพทรัพยากร ภูมิปัญญาท้องถิ่นและศักยภาพของคนในชุมชน เพื่อให้เกิดประโยชน์ในการเพิ่มพูนความรู้ รายได้ และทรัพยากร (กรมพัฒนาชุมชน, 2541 : 65)

เมธี พยอมพงศ์ (2544 : 18 –19) กล่าวว่าเศรษฐกิจชุมชนนั้นถือเป็นแนวทางหนึ่งของการพัฒนาแบบผสมผสาน ที่มุ่งเน้นการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็งสามารถพึ่งพาตนเองได้ และมีความสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสภาวะทางเศรษฐกิจและสังคม สามารถรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นของตน ให้เอื้อต่อการอยู่อาศัยมุ่งรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นและสามารถเชื่อมโยงองค์กรชุมชนให้เป็นเครือข่าย

ในการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนนั้น จะต้องพิจารณาโดยเริ่มตั้งแต่หน่วยครัวเรือน ซึ่งถือว่าเป็นหน่วยที่เล็กที่สุด โดยพิจารณาว่าจะทำอย่างไรให้แต่ละครัวเรือนสามารถพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ ซึ่งหมายถึงครัวเรือนมีรายได้เพียงพอต่อการบริโภค มีเงินพอเหลือเก็บออมเพื่อการศึกษาของบุตรหลาน เพื่อสวัสดิการของตนเองยามเจ็บไข้ หรือเพื่อจับจ่ายซื้อทรัพย์สินหรือสิ่งอำนวยความสะดวกที่จำเป็นและสามารถลดจำนวนหนี้สินที่มีอยู่เดิมลงได้

สรุปได้ว่า ระบบเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองหมายถึง ครัวเรือนเป็นหน่วยผลิตขนาดเล็กสามารถจัดการรายได้และวิถีชีวิตของครัวเรือนให้สมดุลกัน ทำการผลิตสินค้าให้เพียงพอต่อการบริโภคหากเหลือก็นำออกขายหรือแปรรูปเพื่อสร้างรายได้ให้กับครัวเรือน

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2541 : 173-179) ได้เสนอแนวคิดเรื่องหนึ่งครัวเรือนสองวิถีการผลิต โดยได้อธิบายถึงรูปแบบวิถีการผลิต ดังนี้

1. วิถีการผลิตรูปแบบที่ 1 คือ ความพยายามในการผลิตสิ่งที่จำเป็นต้องกิน ต้องใช้ให้เพียงพอต่อความต้องการในครัวเรือน แต่ถ้าครัวเรือนต้องการให้ผลผลิตมีเหลือขาย ลักษณะการผลิตจะต้องมีมากกว่าระดับพอดีจึงจะมีส่วนเกินจากการบริโภคที่ควรนำออกขายในตลาดผลิตภัณฑ์ ดังนั้น ถ้าครัวเรือนสามารถผลิตได้เกินการบริโภคมากหรือผลิตได้เหลือกินเหลือใช้จำนวนมากจากการบริโภคจึงควรนำออกขาย ในทางตรงกันข้าม หากครัวเรือนไม่สามารถผลิตได้เพียงพอต่อความต้องการกินต้องการใช้ ในสภาพเช่นนี้ ครัวเรือนจะมีปัญหานำไปสู่ภาวะหนี้สินคือ ต้องไปหยิบยืมจากคนอื่น ในรูปของเงินหรือสิ่งของก็ได้ และถ้าการผลิตปีต่อมายังคงผลิตได้ไม่เพียงพอต่อความต้องการ ปัญหาที่จะยิ่งทับถม เนื่องจากไม่เพียงพอต่อการบริโภคอยู่แล้วยังต้องแบ่งเอาไปชำระหนี้ด้วยก็ยิ่งทำให้ไม่พอเพียงพอต่อการบริโภคของครัวเรือนเกิดความขาดแคลน ดังนั้น การผลิตให้เพียงพอต่อความต้องการในครัวเรือนจึงเป็นเรื่องจำเป็นมาก

2. วิถีการผลิตรูปแบบที่ 2 คือ การผลิตเพื่อป้อนตลาด หรือการผลิตที่มี

เป้าหมายที่จะแลกเปลี่ยนเป็นเงินตราเพื่อให้ได้เงินมาซื้อหาปัจจัยอื่นๆที่ครัวเรือนต้องการ ซึ่งไม่สามารถผลิตเองได้ การผลิตแบบนี้มุ่งเน้นผลิตเพื่อขายแต่ส่วนหนึ่งก็ต้องใช้ในครัวเรือนด้วย ส่วนที่เหลือขายจึงมีความสัมพันธ์กับการบริโภค

ถ้ามีการบริโภคมากก็ต้องมีการผลิตมากส่วนที่เหลือขายก็จะมาก โดยทั่วไปการผลิตที่เน้นออกนอขาย ต้องผลิตให้ได้เกินกว่าการบริโภคทุกปี ซึ่งอาจเหลือไว้เป็นเงินออมสำหรับการบริโภคปีต่อไป ดังนั้น แม้ไม่ผลิตเลยก็จะมีผลผลิตจากปีก่อนให้บริโภคได้

หากครัวเรือนต้องการให้มีผลผลิตชนิดใดชนิดหนึ่ง หรือทุกชนิดรวมกันเหลือขาย จะต้องมีการเพิ่มผลผลิตชนิดใดชนิดหนึ่งหรือทุกชนิดให้มากกว่าปริมาณการบริโภค ซึ่งจะทำให้ผลผลิตของครัวเรือนเพิ่มขึ้นเป็นผลผลิตเพื่อนำไปขาย เพราะการผลิตนี้เป็นการผลิตที่ ตั้งใจผลิตให้เกินความต้องการในครัวเรือน เป็นการลงทุนลงแรงเพื่อให้ได้ผลตอบแทนที่คุ้มค่า

หากต่อมาสมาชิกครัวเรือนเพิ่มจำนวนขึ้น หมายถึง ครัวเรือนเพิ่มระดับการบริโภคมากขึ้น ครัวเรือนก็จะไม่มีผลผลิตเหลือขาย หากต้องการรายได้จากการขายผลผลิตก็ต้องเพิ่มผลผลิตให้มากขึ้นหรือพยายามบริโภคให้น้อยลง เพื่อให้เกิดส่วนเกินหรือส่วนออมให้มากขึ้น ซึ่งหากมีการออมมากขึ้นก็จะมีกระแสมูล และทุนสะสมนี้หากนำไปช่วยพัฒนาการผลิตของครัวเรือนก็จะทำให้ผลผลิตเพิ่มมากขึ้น มีส่วนที่นำออกขายได้มากขึ้น ช่วยเพิ่มรายได้ของครัวเรือนให้สูงขึ้น รวมทั้งเพิ่มเงินออมของครัวเรือนด้วย ซึ่งสามารถสรุปเป็นขั้นตอนระบบเศรษฐกิจที่พึงปรารถนาได้ ดังนี้

1. พัฒนาการผลิตและการขาย ทำให้ผลผลิตเพิ่มขึ้น
2. ขยายได้ระดับครัวเรือน ทำให้รายได้เพิ่มขึ้น
3. เงินออมเงินลงทุน ทำให้เงินออมเพิ่มขึ้น

จากการศึกษาแนวคิดระบบเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง สามารถสรุปได้ว่าระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองเป็นระบบเศรษฐกิจที่ผู้ผลิต ซึ่งหมายถึงชุมชน มีความสามารถผลิตสินค้าและบริการเพื่อตอบสนองความต้องการของตนได้อย่างเพียงพอ และถ้าผลิตในจำนวนมากส่วนที่เหลือจากการบริโภคก็จะถูกนำไปแปรรูปเป็นสินค้าและบริการเพื่อจำหน่ายต่อไป

2.3 หลักคำสอนของพุทธศาสนา

หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติไทยนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสสอนไว้เป็นจำนวนมาก แต่หลักธรรมคำสอนที่เกี่ยวข้องกับการทำงานเพื่อการพัฒนาสังคมนั้น พิฎุ มลิวัดย์ (2527 : 105-112) ได้รวบรวมไว้ สามารถสรุปได้ ดังนี้

2.3.1 สังคหัตถ์ 4

สังคหวัตถุ 4 หมายถึง หลักธรรมที่ยึดเหนี่ยวจิตใจผู้อื่น หรือประสานให้เกิดความสามัคคี มีไมตรีจิต มีความรักความปรารถนาดีต่อกันในสังคม มี 4 ประการ ดังนี้

1. ทาน หมายถึง การแบ่งปันสิ่งของของตนเองให้แก่ผู้อื่นที่ควรปันให้ได้แก่ การเสียสละ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของ ตลอดจนจนถึงการให้วิชาความรู้ และคำแนะนำสั่งสอนที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรม

2. ปิยวาจา หมายถึง การเจรจาด้วยถ้อยคำอันไพเราะอ่อนหวาน ได้แก่ คำพูดน่ารัก กล่าวคำสุภาพไพเราะ สมานสามัคคีก่อให้เกิดไมตรีจิตและความรักใคร่นับถือ ตลอดจนถึงการกล่าวถ้อยคำที่มีประโยชน์และเป็นธรรมอื่นๆ

3. อัถตจริยา หมายถึง การประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น ได้แก่ การชวนช่วยช่วยเหลือกิจการบำเพ็ญสาธารณะประโยชน์ และสนับสนุนส่งเสริมในทางศีลธรรม จริยธรรม

4. สมานัตตา หมายถึง การประพฤติปฏิบัติตนเสมอต้นเสมอปลาย เป็นคนดีต่อผู้อื่นเสมอ มีใจร่วมสุขร่วมทุกข์กับคนอื่นตลอดเวลาทุกกรณี

2.3.2 โลกपालธรรม

โลกपालธรรม หมายถึง ธรรมคุ้มครองโลก ธรรมที่ช่วยให้โลกมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่เดือดร้อนและไม่สับสนวุ่นวาย ธรรมที่ช่วยส่งเสริมสังคมให้มีศีลธรรม จริยธรรม มี 2 ประการ ดังนี้

1. หิริ หมายถึง ความละอายใจต่อการทำชั่ว เกลียดชังการทำชั่ว เกลียดการทุจริต เห็นความชั่วเป็นเหมือนสิ่งโสโครก

2. โอตตัปปะ หมายถึง ความเกรงกลัวต่อบาป ได้แก่ ความหวาดกลัวต่อการทำชั่ว กลัวผลการทำชั่ว กลัวการประพฤติทุจริต เห็นความชั่วเป็นเหมือนอสรพิษที่ร้ายกาจ

2.3.3 สารณียธรรม 6

สารณียธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งความไว้ระลึกถึง ธรรมที่เป็นต้นเหตุไว้ระลึกถึงกัน ธรรมเป็นเหตุให้ไม่ลืมกัน มี 6 ประการ ดังนี้

1. เมตตากายกรรม หมายถึง การตั้งกายกรรม มีเมตตาต่อเพื่อน พรหมจรรย์ ต่อหมู่คณะ ต่อเพื่อนบ้าน ต่อเพื่อนร่วมงานทั้งต่อหน้าและลับหลังคือ รู้จักชวนช่วยช่วยเหลือในกิจธุระของบุคคลเหล่านั้น โดยการแสดงออกทางกายที่สุภาพ เคารพนับถือกันด้วยเมตตาจิต

2. เมตตาวัจกรรม หมายถึง การตั้งวัจกรรม มีเมตตาต่อเพื่อน

พรหมจรรย์ ต่อหมู่คณะ ต่อเพื่อนบ้าน ต่อเพื่อนร่วมงานทั้งต่อหน้าและลับหลังคือ รู้จักชวนชวนช่วยเหลือ ในกิจธุระของบุคคลเหล่านั้น โดยการแสดงออกทางกายที่สุภาพ เคารพนับถือกันด้วยเมตตาจิต

3. เมตตามโนกรรม หมายถึง การตั้งมโนกรรม มีเมตตาต่อเพื่อน

พรหมจรรย์ ต่อหมู่คณะ ต่อเพื่อนบ้าน ต่อเพื่อนร่วมงานทั้งต่อหน้าและลับหลังคือ รู้จักชวนชวนช่วยเหลือ ในกิจธุระของบุคคลเหล่านั้น โดยการแสดงออกทางกายที่สุภาพเคารพนับถือกันด้วยเมตตาจิต

4. สาธารณโภคิ หมายถึง รู้จักแบ่งปันลาภที่ได้มาโดยชอบธรรมให้แก่ผู้ที่ควรได้รับการแบ่งปันคือ เมื่อได้สิ่งของใดมาโดยชอบธรรม จะเป็นสิ่งของหรือสิ่งอำนวยความสะดวกอื่นใดก็ไม่หวงไว้ผู้เดียว รู้จักเฉลี่ยแจกจ่ายให้มีส่วนได้รับกันทั่วหน้า

5. สีสสามัญญา หมายถึง การมีศีลบริสุทธึ มีระเบียบวินัยเสมอกับเพื่อนที่ดีคือ มีความประพฤติสุจริตที่ดีงาม ไม่ทำตนให้เป็นที่รังเกียจของหมู่คณะ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

6. ทิฏฐิสามัญญา หมายถึง การมีทิฏฐิที่งามคือมมมีความเห็นชอบร่วมกัน มีทัศนคติที่ดีงามร่วมกับหมู่คณะ ไม่วิวาทบาดหมางกับใครๆ

2.3.4 อปริหานิยธรรม 7

อปริหานิยธรรม หมายถึง ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เพื่อความเจริญของสังคม มี 7 ประการ ดังนี้

1. หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์
2. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจกรรมที่ควรทำ
3. ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ อันขัดต่อความสงบสุขและศีลธรรมอันดีของประชาชน ไม่ลบล้างสิ่งที่บัญญัติไว้แล้ว อันเป็นสิ่งชอบธรรมนิยมถือปฏิบัติตามธรรมเนียมแบบแผนที่ดีงามซึ่งได้วางไว้แล้ว
4. ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในหมู่ชน เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เชื่อฟังท่านเหล่านั้น
5. จัดการป้องกันบรรดาकुศลสตรี กุมาริทั้งหลาย มิให้ถูกข่มเหงรังแกหรืออุคคร่าขืนใจ

6. เคารพสักการะ บูชาเจดีย์ ปูชนียสถาน ปูชนียวัตถุ ตลอดจนถึงอนุสาวรีย์ต่างๆเป็นประจำ ไม่ปล่อยให้ธรรมเนียมที่เคยทำให้แก่เจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรามไป

7. จัดให้มีการอารักขาคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรม แก่พระสงฆ์ ผู้ทรงศีลและคุณธรรม

สังคมใดที่มีผู้ประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมข้างต้นนั้น สังคมย่อมจะประสบแต่ความเจริญ ดังนั้น ในการพัฒนาสังคมควรส่งเสริมพัฒนาคนให้มีคุณธรรมนี้ด้วย

2.4 แนวคิด ทฤษฎีภาวะผู้นำ

ภาวะผู้นำเป็นหัวข้อที่มีการศึกษากันมาช้านาน ตั้งแต่สมัยกรีกโบราณจนถึงปัจจุบัน นักปราชญ์แต่ละท่านก็ต่างทำการศึกษากันไปตามความสนใจและความถนัดของตนเอง ซึ่งสามารถจัดแบ่งการศึกษาเกี่ยวกับผู้นำตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันออกได้เป็น 3 กลุ่ม ซึ่งแต่ละกลุ่มต่างมีแนวทางการศึกษาที่โดดเด่นเป็นเฉพาะ (พงษ์พันธ์ พงษ์โสภา, 2542 : 95) ดังนี้

1. แนวทางการศึกษาคุณลักษณะผู้นำ (Trait Approach) เป็นแนวทางการศึกษาที่เกิดขึ้นก่อน โดยนับย้อนหลังไปตั้งแต่สมัยกรีกโบราณ จนถึงช่วงปี ค.ศ. 1940 เป็นกลุ่มที่เน้นการศึกษาเกี่ยวกับคุณลักษณะต่างๆ ที่มีอยู่ในตัวผู้นำในด้านทางกายภาพ ความสามารถทางสมองและสติปัญญาและลักษณะจิตใจ เช่น มีความอดทน เฉลียวฉลาด มีอารมณ์ขัน มีความสามารถในการแก้ปัญหา การปรับตัวและการบริหารเวลา เป็นต้น

2. แนวทางการศึกษาพฤติกรรมผู้นำ (Behavioral Approach) เกิดขึ้นในช่วงปี ค.ศ. 1940 - ค.ศ. 1960 เป็นกลุ่มที่ศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมของผู้นำที่แสดงออกมา มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับพฤติกรรมผู้นำหลายครั้งและหลายแห่ง โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อจะหาคำตอบว่า ผู้นำที่มีประสิทธิผลที่สุดควรมีพฤติกรรมอย่างไร

ดังเช่น ผลการศึกษาวิจัยที่มหาวิทยาลัยไอโอวา กระทำโดย โรนาลด์ ลิปพิต (Ronald Lippitt) และ ราล์ฟ ไวท์ (Ralph White) โดยใช้วิธีทดลองภายใต้การควบคุมดูแลของ เคอร์ท เลวิน (Kurt Lewin) แห่งมหาวิทยาลัยไอโอวา เมื่อปีค.ศ. 1940 โดยสรุปผลการทดลองได้จากพฤติกรรม 3 รูปแบบ (อ้างถึงใน สร้อยตระกูล ดิทยานนท์, 2542 : 258-259) ดังนี้

2.1 ภาวะการเป็นผู้นำแบบอัตตานิยม (Autocratic Leadership) ผู้นำแบบอัตตานิยมนั้น ผู้นำจะยึดตนเองเป็นสำคัญ เขาจะเป็นผู้ตัดสินใจการกำหนดเป้าหมายและวิธีการทำงานด้วยตนเอง แล้วจึงสั่งการแก่ผู้ใต้บังคับบัญชาโดยตนจะทำการควบคุมบังคับบัญชาอย่างใกล้ชิด ไม่ปล่อยให้ผู้ใต้บังคับบัญชาได้แสดงความคิดเห็นอย่างอิสระในการปฏิบัติงาน เพราะเขาไม่มีความไว้วางใจในผู้ใต้บังคับบัญชา ดังนั้น จุดเน้นของผู้นำแบบนี้คือตัวเขาเอง

2.2 ภาวะการเป็นผู้นำแบบประชาธิปไตย (Democratic Leadership) ผู้นำมีความไว้วางใจต่อผู้ใต้บังคับบัญชา และเปิดโอกาสให้ผู้ใต้บังคับบัญชามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ กำหนดนโยบาย รวมถึงตลอดถึงกำหนดวิธีการปฏิบัติงานอย่างเต็มที่ โดยตัวผู้นำเองก็มีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ด้วยเช่นกันหรือเรียกว่าให้มีการตัดสินใจโดยกลุ่ม เน้นการให้คำแนะนำปรึกษา

2.3 ภาวะการเป็นผู้นำแบบอิสระเสรีนิยม (Laissez-Faire Leadership) ซึ่งปล่อยให้ผู้ปฏิบัติมีเสรีภาพในการทำงานอย่างสมบูรณ์ เพียงแต่คอยดูแลอยู่ห่างๆ ไม่ค่อยมีบทบาทมากนัก เพียงแค่จัดหาวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็นให้ และคอยตอบคำถามข้อสงสัย หลีกเลี่ยงความเกี่ยวข้องโดยตรง จนกล่าวได้ว่าผู้นำแบบนี้แทบจะไม่ทำอะไรเลย

3. แนวทางการศึกษาด้านสถานการณ์ (Situational or Contingency Approach) เกิดขึ้นในช่วง ค.ศ. 1960 จนถึงปัจจุบันเป็นกลุ่มที่มีการศึกษาด้านสถานการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับความเป็นผู้นำ เพื่อตอบคำถามว่าผู้นำต้องเรียนรู้อะไรบ้างในสถานการณ์ต่างๆ

ดังเช่น การศึกษาประสิทธิภาพของผู้นำตามสถานการณ์ของเฟรด อี. ฟิดเลอร์ (Fred E. Fiedler) โดยมีวิธีการศึกษา (อ้างถึงใน ธงชัย สันติวงษ์, 2537 : 417-418) คือ ระบุว่าปัจจัยใดบ้างที่มีอิทธิพลต่อความเป็นผู้นำ และพิจารณาว่าผู้นำแบบใดจะมีประสิทธิภาพสูงสุด และอธิบายว่าแท้จริงแล้ว ผู้นำแต่ละแบบที่แตกต่างกันจะมีประสิทธิภาพเท่ากัน ขึ้นอยู่กับว่าผู้นำนั้นๆ กำลังอยู่ในสถานการณ์ใด สามารถแยกแยะออกได้เป็น 3 สถานการณ์ ดังนี้

3.1 สถานการณ์ของความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับสมาชิกในกลุ่ม (Leader Member Relations) หมายถึง ขนาดของผู้ใต้บังคับบัญชาในการยอมรับ เห็นชอบและมีความเชื่อถือในตัวผู้นำ สถานการณ์ความสัมพันธ์เหล่านี้แบ่งได้เป็น ดีและไม่ดี

3.2 โครงสร้างเกี่ยวกับงาน (Task Structure) หมายถึง ขนาดของการจัดระเบียบหรือขอบเขตงานที่มีการกระทำมากน้อยเพียงใด ซึ่งสถานการณ์เหล่านี้สามารถแยกแยะได้เป็น มีการจัดโครงสร้างกับไม่มีการจัดโครงสร้างอย่างชัดเจน

3.3 อำนาจตามตำแหน่ง (Position Power) หมายถึง ขนาดของการมีอำนาจของผู้นำในการให้หรือควงไม่ให้รางวัลและการลงโทษ ซึ่งขนาดของอำนาจตามตำแหน่งที่นี้สามารถแยกออกได้เป็น มากหรือน้อย

ยังมีนักวิชาการไทยอีกหลายท่านได้กล่าวถึง ภาวะผู้นำ การเป็นผู้นำหรือผู้นำ ซึ่งสามารถรวบรวมและสรุปได้ ดังนี้

บุญทัน คอกไรสง (2520 : 6) ให้ความหมายผู้นำว่า เป็นผู้ที่ก้าวไปข้างหน้า แสดงตนเป็นคนนำเป็นผู้มีอำนาจบังคับ มีบทบาทเป็นผู้นำ มีความสามารถในการแนะนำ

ธรรมรส โชติคุณุช (2519 : 131) ให้ความหมายผู้นำว่า เป็นบุคคลซึ่งถูกแต่งตั้งขึ้นมาหรือได้รับการยกย่องขึ้นมาให้เป็นหัวหน้า มีความสามารถในการปกครอง บังคับบัญชาและอาจชักพาผู้ใต้บังคับบัญชาหรือหมู่ชนไปในทางที่ดีหรือชั่วก็ได้

วรารัตน์ เขียวไพบรี (2542 : 152) กล่าวว่า ผู้นำหมายถึง ผู้ที่สามารถมีอิทธิพลเหนือบุคคลอื่น จูงใจให้บุคคลกระทำตามสิ่งที่ต้องการให้บรรลุเป้าหมายขององค์กร ภาวะผู้นำเกิดจากการยอมรับของบุคคลหรือกลุ่มคนช่วยให้บรรลุเป้าหมายของกลุ่มหรือองค์กร ผู้นำจึงสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา และเกี่ยวข้องกับอำนาจส่วนบุคคลที่จะสามารถมีอิทธิพลเหนือพฤติกรรมและการกระทำของผู้อื่น จูงใจให้บุคคลทำงาน

วิโรจน์ สารรัตน์ (2542 : 106) กล่าวว่าภาวะผู้นำหรือความเป็นผู้นำเป็นกระบวนการที่บุคคลมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของผู้อื่น มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้การปฏิบัติงานบรรลุจุดหมายขององค์กร โดยผู้นำจะมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของผู้อื่นได้โดยการใช้อำนาจ ซึ่งอำนาจนี้มีที่มาจากหลายแหล่งด้วยกัน แต่โดยทั่วไปมาจาก 6 แหล่งที่สำคัญ ดังนี้

1. อำนาจตามกฎหมาย (Legitimate Power) เป็นอำนาจที่ผู้นำมีตามตำแหน่งหน้าที่ ที่ดำรงอยู่ในสายการบังคับบัญชาขององค์กรตามอำนาจหน้าที่ของตำแหน่งนั้น
2. อำนาจในการให้รางวัล (Reward Power) เช่น การเลื่อนขั้น การขึ้นเงินเดือน การเลื่อนตำแหน่ง การสนับสนุนการศึกษาหรือการฝึกอบรม การยอมรับ เป็นต้น
3. อำนาจในการลงโทษ (Coercive Power) เมื่อมีพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ขึ้นในกลุ่มหรือองค์กร เช่น การลดเงินเดือน การโยกย้ายงาน การให้ออกจากงาน เป็นต้น
4. อำนาจในความเป็นผู้เชี่ยวชาญ (Expert Power) เนื่องจากมีประสบการณ์ ความรู้ หรือทักษะเชิงเทคนิคที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการทำงานของผู้ใต้บังคับบัญชา
5. อำนาจในการมีข้อมูลสารสนเทศ (Information Power) เพราะครอบครองและควบคุมข้อมูลสารสนเทศที่สำคัญและจำเป็นต่อการปฏิบัติงานและการวางแผน
6. อำนาจเชิงอ้างอิง (Reference Power) เป็นผลมาจากความนิยมชมชอบ ความเคารพนับถือและความเป็นมิตรจากบุคคลอื่น

พงษ์พันธ์ พงษ์โสภา (2542 : 88-93) กล่าวว่า ผู้นำเป็นบุคคลที่ทำให้องค์กรประสบความสำเร็จ ผู้นำเป็นบุคคลสำคัญที่จะทำให้การทำงานของกลุ่มดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพและบรรลุเป้าหมาย ผู้นำมีส่วนสำคัญในการสร้างบรรยากาศในการทำงาน และทำให้สมาชิกกลุ่มเกิดความพึงพอใจในการทำงาน นอกจากนี้แล้วผู้นำยังมีส่วนทำให้

เกิดวิสัยทัศน์ขององค์กรและพนักงาน การเป็นผู้นำถือว่าเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ ดังนั้น การนำหลักจิตวิทยามาช่วยในการเป็นผู้นำนั้น ต้องมีความเที่ยงธรรมและรู้จักใช้อำนาจอย่างเหมาะสม

สรุปว่าผู้นำหมายถึง บุคคลที่มีอิทธิพลเหนือบุคคลอื่นในกลุ่มเป็นอิทธิพลในทางบวกคือ บุคคลในกลุ่มยอมรับและยอมปฏิบัติตามความคิดเห็นหรือคำสั่งด้วยความเต็มใจ ผู้นำและผู้บริหารไม่จำเป็นต้องเป็นคนเดียวกัน ผู้บริหารมีอำนาจหน้าที่โดยตำแหน่ง แต่อาจไม่ใช่ผู้นำที่แท้จริงของกลุ่มเพราะขาดความเป็นผู้นำ บุคคลอื่นในกลุ่มอาจเป็นที่ยอมรับนับถือของสมาชิกในกลุ่มและมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคลในกลุ่มมากกว่า เพราะเขามีความเป็นผู้นำอยู่ในตัว ดังนั้น ในกลุ่มคนกลุ่มหนึ่งหรือหน่วยงานหนึ่งอาจมีผู้นำหลายคนนอกเหนือจากผู้นำโดยตำแหน่งซึ่งผู้นำควรมีหน้าที่และความรับผิดชอบต่อกลุ่มซึ่งสามารถจำแนกออกได้เป็น 2 ลักษณะ ดังนี้

1. หน้าที่ในการทำนุบำรุงกลุ่ม (Group Maintenance Function) เป็นการแสดงบทบาทของผู้นำในฐานะผู้ประสานงานที่ดีสำหรับสมาชิกในกลุ่ม โดยการให้ความเป็นอิสระในการปฏิบัติงานตามความเหมาะสม เปิดโอกาสให้สมาชิกแสดงความคิดเห็นและสนับสนุนให้สมาชิกได้แสดงความสามารถในการปฏิบัติงาน อีกทั้งมีการชี้แนะแนวทางในการแก้ไขข้อบกพร่องให้หมดสิ้นไป จุดหมายหลักก็คือ พยายามให้เกิดการผัดกันกำลังกันในกลุ่มคน

2. หน้าที่ในการทำงานให้สำเร็จตามเป้าหมาย (Goal Achievement Function) เป็นการแสดงออกของผู้นำทางด้านความคิดสร้างสรรค์ในรูปแบบของการบริหารจัดการ ได้แก่ ความสามารถทางการวางแผน การกำหนดเป้าหมาย และการดำเนินงานให้บรรลุวัตถุประสงค์เป็นไปตามแผน ตลอดจนความสามารถในการติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงาน

นอกจากนี้ ภารกิจของผู้นำยังครอบคลุมหน้าที่ของนักบริหาร 5 ประการ ดังนี้

1. การวางแผน (Planning) ผู้นำจะต้องรู้และเข้าใจนโยบาย ตลอดจนถึงระเบียบวิธีปฏิบัติของหน่วยงาน สามารถวางแผนและการปฏิบัติงานให้สอดคล้องกับนโยบายของหน่วยงานอย่างมีประสิทธิภาพ

2. การจัดองค์กร (Organization) ผู้นำต้องสามารถกำหนดงาน และสามารถแบ่งงานในหน่วยงานที่ตนรับผิดชอบให้สอดคล้องกับตำแหน่ง และอำนาจหน้าที่ของผู้ปฏิบัติงานเหล่านั้นอย่างเหมาะสม

3. การจัดคนเข้าทำงาน (Staffing) ผู้นำต้องรับผิดชอบ ในการคัดเลือกสมาชิกเข้าร่วมทีมในหน้าที่ต่างๆให้เหมาะสม

4. การอำนวยการ (Directing) ผู้นำต้องสามารถสั่งการ สื่อข้อความและจูงใจ ให้ผู้ใต้บังคับบัญชาทำงานให้มีประสิทธิภาพ

5. การควบคุม (Controlling) ผู้นำต้องควบคุมการทำงานในหน่วยงานที่ตนรับผิดชอบให้บรรลุเป้าหมายที่วางไว้

จิรพรรณ กาญจนจิตรา (ม.ป.ป. : 50-51) ได้ศึกษาเกี่ยวกับผู้นำท้องถิ่น โดยสามารถจำแนกประเภทของผู้นำ ตามลักษณะโครงสร้างของผู้นำออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

1. โครงสร้างผู้นำแบบทางการ (Formal Leadership Structure) ตำแหน่งของผู้นำซึ่งมีอยู่ในชุมชนหรือหมู่บ้านแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท ดังนี้

1.1 ตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน กำนัน แพทย์ประจำตำบล

1.2 คณะกรรมการต่างๆขององค์กร เช่น กลุ่มชาวนา คณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้านและคณะกรรมการสภาตำบล ตลอดจนข้าราชการประเภทต่างๆ

ผู้นำประเภทนี้มีหน้าที่ของทางราชการคำจุนอยู่ และประชาชนก็ตระหนักดีในฐานะเป็นผู้นำ ตำแหน่งเหล่านี้เป็นไปโดยการเลือกตั้ง แต่งตั้ง และประกาศเป็นทางการให้ทราบ ถ้าหากว่าบุคคลใดมีคุณสมบัติครบถ้วนตามความต้องการ อาจจะได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งหลายตำแหน่งในเวลาเดียวกัน ตำแหน่ง ฐานะและหน้าที่ความรับผิดชอบของผู้นำแบบทางการจึงเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปในชุมชนหรือหมู่บ้าน

2. โครงสร้างผู้นำแบบไม่เป็นทางการ (Informal Leadership Structure) ผู้นำชนิดนี้ เกิดขึ้นจากการคัดสรรของชาวบ้านอย่างไม่เป็นทางการมาเป็นเวลาช้านาน ลักษณะของกลุ่มหรือชุมชนเป็นแบบปฐมภูมิ จึงเพิ่มความใกล้ชิดสนิทสนมซึ่งกันและกัน มีการติดต่อสัมพันธ์แบบตัวต่อตัวในระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง และผลที่ตามมาก็คือ ได้มีการพัฒนาของกลุ่มแบบไม่เป็นทางการเกิดขึ้น แต่ละกลุ่มเหล่านี้จะมีศูนย์กลางอยู่ที่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง ผู้ซึ่งได้กลายเป็นผู้นำแบบไม่เป็นทางการในชุมชนหรือหมู่บ้านนั้น ได้แก่ ผู้เฒ่าผู้แก่ หรือสมาชิกอาวุโสของครอบครัวชาย อติตพระภิกษุ สามเณร ชาวนาที่มีฐานะมั่งคั่ง สมาชิกที่มีชื่อเสียงของกลุ่มต่างๆ อาทิ เช่น หมอแผนโบราณ ผู้นำแบบไม่เป็นทางการเหล่านี้มีอิทธิพลต่อชาวบ้านมาก ชาวบ้านจะให้ความเคารพยกย่องและเชื่อถือ ทั้งนี้เนื่องมาจากว่าวิธีการที่เขาใช้กับชาวบ้านเป็นแบบกันเอง เมื่อมีเรื่องเดือดร้อนก็จะคุยกันเพื่อจะได้ช่วยเหลือหาแนวทางแก้ไข ผู้นำแบบไม่เป็นทางการเป็น ผู้นำที่มีประสิทธิภาพเป็นตัวประสานกับผู้นำแบบเป็นทางการ ผู้นำแบบไม่เป็นทางการจะถ่ายทอดความเดือดร้อนของชาวบ้านให้ผู้นำแบบเป็นทางการทราบเพื่อช่วยหา หนทางแก้ไขต่อไป

3. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยที่เกื้อหนุนต่อการก่อตัวของกระบวนการประชาสังคม และกระบวนการประชาสังคม

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการก่อตัวและกระบวนการประชาสังคมโดยตรงนั้นไม่มีผู้ใดได้ทำการศึกษาไว้ แต่มีงานวิจัยที่สามารถนำมาเป็นแนวทางในการวิจัยได้ ดังนี้

กาสัก เต๊ะขันหมาก (2541 : บทคัดย่อ) ทำการศึกษาเรื่อง การนำเสนอรูปแบบกระบวนการพัฒนาประชาสังคมสำหรับสภาวัฒนธรรมจังหวัด พบว่าการเกิดขึ้นของประชาสังคมสำหรับสภาวัฒนธรรมจังหวัด นอกจากจะเกิดการส่งเสริมสนับสนุนของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติแล้ว สิ่งที่สำคัญคือ ความตระหนักในคุณค่าความสำคัญของงานวัฒนธรรมของหน่วยงานและองค์กร ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคธุรกิจและภาควิชาการ ที่มาร่วมกันปรึกษาหารือ และตกลงจัดตั้งสภาวัฒนธรรมจังหวัดขึ้น โดยมีการกำหนดวัตถุประสงค์ข้อตกลงร่วมกันและมีกรรมการบริหารเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินงาน

ประชาสังคมเพื่อการดำเนินงานวัฒนธรรมของสภาวัฒนธรรมสามารถพัฒนาขยายและดำรงอยู่ จนสามารถรับผิดชอบการดำเนินงานวัฒนธรรมท้องถิ่นจังหวัดได้ โดยสามารถสร้างเครือข่าย เครือญาติ ภาคีสมาชิก ทั้งในแนวตั้งและแนวนอนให้สามารถถักทอและเชื่อมโยงกันได้อย่างแข็งแรง และจัดโครงสร้างการบริหารให้สอดคล้องกับวัฒนธรรม จนสร้างจิตสำนึกเกิดความมั่นใจในการดำเนินงานวัฒนธรรมเกิดการรวมตัวกัน มีการเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายดำเนินงานวัฒนธรรม และมีกระบวนการเพื่อให้สามารถดำเนินงานวัฒนธรรมได้ ซึ่งประกอบด้วยกระบวนการวัฒนธรรม กระบวนการเรียนรู้ กระบวนการจัดการ

ปัจจัยที่เกี่ยวข้องคือ ปัจจัยภายใน ได้แก่ ผู้นำซึ่งเป็นประธานและคณะกรรมการบริหาร การประชุมการศึกษาหารือกันเป็นเนืองนิจ การขยายและการเชื่อมโยงเครือข่าย เครือญาติ การดำเนินงานวัฒนธรรมที่แก้ปัญหาและการพัฒนาวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น การมีส่วนร่วมของเครือข่าย เครือญาติ ภาคีสมาชิกและประชาชน มีกองทุนทางส่งเสริมงานวัฒนธรรมจังหวัด และปัจจัยภายนอก ได้แก่ การส่งเสริมและการสนับสนุนนโยบายของรัฐและองค์กรที่เกี่ยวข้อง

มันทนา สามารถ และคณะ (2543 : บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาเรื่องปัจจัยที่ทำให้เกิดความเข้มแข็งของประชาคมตำบล ผลการวิจัยพบว่า จำนวนและบทบาทของผู้นำอย่างไม่เป็นทางการมีความสำคัญที่แสดงถึงความสามารถในการพัฒนากิจกรรมที่หลากหลายเพื่อสนองตอบต่อความต้องการของชุมชนในหลายด้านและครอบคลุมทุกกลุ่มคน

ความสัมพันธ์ของชุมชนที่ศึกษาเป็นความสัมพันธ์เชิงแนวราบค่อนข้างมาก โดยเฉพาะความสัมพันธ์ในระดับหมู่บ้าน ส่วนในระดับที่สูงกว่าระดับหมู่บ้านและตำบลนั้น

เป็นความสัมพันธ์ที่พัฒนามาจากประสบการณ์การต่อสู้ร่วมกันเพื่อเรียกร้องสิทธิในที่ทำกิน การใช้พื้นที่ป่าและพื้นที่ทะเล

ปัจจัยในเชิงประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์และสิ่งแวดล้อมเป็นเงื่อนไขในเชิงบริบทของการพัฒนาความเป็นประชาคมตำบล ปัจจัยด้านทุนวัฒนธรรม สำนักสาธารณะ ความต้องการแก้ไขปัญหาของชุมชนเพื่อพัฒนาไปสู่การพึ่งตนเอง ผู้นำและภาวะผู้นำที่เข้มแข็งและหลากหลาย กระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชนและการจัดสรรผลประโยชน์ให้แก่สมาชิกในชุมชนอย่างแท้จริงเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเข้มแข็งของประชาคมตำบล และมีปัจจัยภายนอกที่ส่งเสริมความเข้มแข็งของประชาคมตำบล ได้แก่ ความช่วยเหลือจากรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชนและภาคเอกชนที่มีส่วนร่วมสนับสนุน

มนิรัตน์ มิตรปราสาท (2538 : บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาเรื่องการก่อตัวขององค์กรประชาชนกับการเสริมอำนาจประชาชน : ศึกษากรณีชุมชนประมงพื้นบ้าน อำเภอเสนา จังหวัดตรัง พบว่า การก่อตัวขององค์กรประชาชนจะเกิดขึ้นได้ เมื่อสมาชิกในชุมชนรู้สึกและตระหนักในการดำรงอยู่ของปัญหาภายในชุมชนและมีความต้องการแสวงหาแนวทางแก้ไขโดยกระบวนการดังกล่าว และจะสามารถนำไปสู่การเกิดองค์กรประชาชนที่ดีที่สุดต่อเมื่อผู้นำและกลุ่มแกนนำภายในชุมชนที่มีศักยภาพในการเข้าถึงปัญหาสามารถวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา ตลอดจนสามารถหาแนวทางแก้ไขได้อย่างเหมาะสม

ในขณะที่มีปัจจัยภายนอก ได้แก่ องค์กรพัฒนาเอกชนที่เกื้อหนุน นโยบายของรัฐ และการปฏิบัติของหน่วยงานของรัฐที่สอดคล้องกับสื่อมวลชนที่ได้รับความสนใจ เป็นปัจจัยเสริมให้้องค์กรประชาชนมีอำนาจต่อรองกับกลุ่มทุนและผู้ที่จะเข้ามาใช้ประโยชน์เหนือทรัพยากรท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

นเรศ สงเคราะห์สุข (2540 : บทคัดย่อ) ทำการศึกษา การแก้ไขปัญหาสารเสพติด โดยแนวทางวัฒนธรรมชุมชน พบว่า ด้านองค์กรชุมชนมีองค์กรธรรมชาติที่ยังคงมีบทบาทสูงในชุมชนทั้งทางด้านความเชื่อ พิธีกรรม โดยมีกลุ่มระดับหมู่บ้านเป็นผู้นำตามธรรมชาติและกลุ่มผู้นำอาวุโสเป็นผู้นำองค์กร ด้านการผลิตมีกลุ่มแลกเปลี่ยนแรงงาน และด้านความสัมพันธ์มีระบบครอบครัวและเครือญาติที่เป็นระบบดั้งเดิมของชุมชน นอกจากองค์กรธรรมชาติแล้ว ยังมีองค์กรที่เกิดจากการผลักดันภายนอก ซึ่งบางองค์กรยังมีอยู่แต่บางองค์กรได้สลายไปแล้ว ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความต้องการหรือเงื่อนไขความจำเป็นของชุมชนกับปัจจัยเกี่ยวกับการแทรกแซงโดยอำนาจจากภายนอก ด้านผู้นำมีทั้งผู้นำทางธรรมชาติ ผู้นำทางการ ผู้นำพระสงฆ์ ซึ่งผู้นำเหล่านี้สามารถทำงานรวมกลุ่มกันเป็นอย่างดี โดยมีการแบ่งบทบาทหน้าที่ตามความเหมาะสมและตามความสามารถของผู้นำเหล่านี้

ส่วนในด้านระบบความสัมพันธ์ในชุมชน พบว่า ด้านการผลิตมีลักษณะเป็นการทำไร่มุขเวียน ทำนา เลี้ยงสัตว์และทอผ้า ด้านความเชื่อพบว่ามี ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยการให้คุณค่าเกี่ยวกับสิ่งที่อยู่รอบตัว ด้านความสัมพันธ์ที่มีการจัดระบบความสัมพันธ์ตั้งแต่ระดับครอบครัวเครือญาติ จนถึงในระดับชุมชนโดยมีคนเป็นศูนย์กลางของความสัมพันธ์ทั้งความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ คนกับเหนือสิ่งธรรมชาติ ซึ่งสิ่งต่างๆเหล่านี้ แสดงออกในรูปแบบประเพณีพิธีกรรมและการทำกิจกรรมต่างๆของชุมชน

ภูษา ศรีวิลาส (2538 : บทคัดย่อ) ทำการศึกษาเรื่อง กระบวนการแก้ไข้ปัญหาของชุมชนที่อยู่บนพื้นฐานของการช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในชุมชน ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนสามารถริเริ่มกิจกรรมแก้ไข้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ แต่มีข้อจำกัดในการระดมทรัพยากรภายในกลุ่มและการขยายผลกิจกรรม และชุมชนสามารถริเริ่มกิจกรรมได้จากการกระตุ้นและสนับสนุนทรัพยากรจากหน่วยงานภายนอก ซึ่งเป็นกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้สมาชิกกลุ่มมีประสบการณ์แก้ไข้ปัญหาาร่วมกัน เกิดการเรียนรู้และสร้างความเชื่อมั่นให้กับสมาชิก จนกระทั่งกลุ่มมีแนวโน้มการพัฒนาที่ดีสามารถสร้างสวัสดิการให้กับชุมชน

ปัจจัยพื้นฐานที่เอื้อต่อกระบวนการแก้ไข้ปัญหา ได้แก่ คุณลักษณะของผู้นำที่มีความซื่อสัตย์สุจริตเข้มแข็งและมีความสามารถในการระดมทรัพยากรจากภายนอก ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนที่ดี อันเป็นพื้นฐานมาจากความสัมพันธ์ในเชิงเครือญาติและเชิงอุปถัมภ์ และคุณค่าของการช่วยเหลือกันที่มีกันมานาน ส่วนข้อจำกัดที่เป็นอุปสรรคต่อกระบวนการแก้ไข้ปัญหาได้แก่ นโยบายจากหน่วยงานภายนอกที่จำกัดรูปแบบในการทำกิจกรรม ทำให้บุคลากรมีวิธีการทำงานที่ไม่ยืดหยุ่นส่งผลให้กิจกรรมไม่สอดคล้องกับสภาพปัญหาในชุมชน

ถวิล กัลชาญพิเศษ (2538 : บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาเรื่องวิเคราะห์ศักยภาพการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท ผลการศึกษา พบว่า

1. การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนที่มีอยู่จำกัดนั้น ได้มีการจัดการให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ
2. การปรับตัวของชุมชน สามารถประยุกต์นโยบายการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นร่วมกับภูมิปัญญาความคิดเห็นของชุมชนได้อย่างสมเหตุสมผล
3. การให้การศึกษาแก่ประชาชนในชุมชน มีความกระตือรือร้นมากขึ้น
4. การช่วยเหลือหรือการพึ่งตนเอง พื้นฐานที่แท้จริงเกิดจากการรวมกลุ่มอาชีพ

เพราะสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ แต่ก็มิได้ประสบความสำเร็จทุกกลุ่มอาชีพ โดยเฉพาะกลุ่มที่ขาดความร่วมมือในการนำผลประโยชน์ของกลุ่มมาพวงฐานะกลุ่มให้ดำเนินกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่อง ทำให้กลุ่มต้องสลายไปพร้อมกับกลุ่มที่มีศักยภาพดีกว่า

5. การต่อรองกับชุมชนภายนอกหรือกลุ่มเศรษฐกิจภายนอกชุมชน ซึ่งแต่ก่อนมักปรากฏว่าชุมชนไม่ได้รับความเป็นธรรมจากการขายผลิตผลของชุมชน แต่ยังมีข้อด้อยอยู่คือ การไม่สร้างเครือข่ายในสังคมร่วมกับชุมชนใกล้เคียง เพื่อเพิ่มอำนาจการต่อรองให้กับสังคมมากขึ้น

ส่วนปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการพึ่งตนเองของชุมชนหรือการรักษาวัฒนธรรมของชุมชนในด้านความสัมพันธ์ของชุมชนหรือการรักษาวัฒนธรรมความเชื่อพื้นฐานมิได้เปลี่ยนแปลงไป เพียงแต่วัฒนธรรมด้านการผลิตหันไปมุ่งเน้นการผลิตเพื่อระบบเศรษฐกิจมากขึ้น โดยสังเกตได้จากระยะหลังนั้น รายได้ของประชาชนในชุมชนจะเพิ่มมากขึ้น และสามารถสร้างฐานะให้แก่ครอบครัวได้เพิ่มมากขึ้น ส่วนปัจจัยอื่นๆ อาทิ สภาพแวดล้อมของชุมชนในด้านนโยบายของรัฐ ชุมชนสามารถปฏิบัติตามข้อเสนอแนะได้ทุกประการ และการปฏิบัติในส่วนของชุมชนภายใต้ นโยบายของรัฐ ถูกนำไปสนับสนุนให้กระบวนการส่งเสริมการพึ่งตนเองของประชาชนมี ประสิทธิภาพยิ่งขึ้น อีกทั้งความสามารถพัฒนาชุมชนให้พึ่งตนเองได้ขึ้นอยู่กับความสามารถของ ผู้นำท้องถิ่น โดยการชักนำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน และพัฒนาชุมชน ด้วยความสำนึกรับผิดชอบของตนเอง มิได้เกิดขึ้นจากการบังคับให้ปฏิบัติ